

Politica națională de securitate a Republicii Moldova în contextul amenințărilor și războaielor hibride

Studiu de politică publică

Vladimir Sterpu

POLITICA NAȚIONALĂ DE SECURITATE A REPUBLICII MOLDOVA ÎN CONTEXTUL AMENINȚĂRILOR ȘI RĂZBOAIELOR HIBRIDE

Studiu de Politici Publice

Autor: Vladimir STERPU

Chișinău, 2021

Acest studiu de politici publice a fost elaborat de către autor în anul 2020 în cadrul proiectului Public Policy Fellowship, implementat de Departamentul Buna Guvernare al Fundației Soros Moldova. Opiniile exprimate în acest studiu de politici publice aparțin în exclusivitate autorului și nu reflectă neapărat punctul de vedere al Fundației Soros Moldova.

Fundația Soros Moldova, 2021
str. Bulgară, nr. 32, mun. Chișinău, Republica Moldova, MD-2021
Telefon: +373 22 274 480, +373 22 270 031
Fax: +373 22 270 507
E-mail: foundation@soros.md

CUPRINS

Lista abrevierilor.....	4
Termeni explicativi.....	4
Sumar executiv	5
Introducere	8
1. Cadrul conceptual al sectorului securității naționale	10
1.1. Conturarea sectorului securității naționale pe plan internațional	10
1.2. Reglementarea sectorului securității naționale în Republica Moldova	15
2. Amenințările hibride și războiul hibrid în sectorul securității naționale din Republica Moldova	18
2.1. Conflictul transnistrean	18
2.2. Spațiul informațional al Republicii Moldova	19
2.3. Memoria istorică	20
2.4. Tensiuni lingvistice, etnice și religioase	21
2.5. Dependența excesivă de sursele energetice externe	22
2.6. Subordonarea mediului de afaceri pieței de retail ruse	23
2.7. Corupția demnitarilor și funcționarilor publici versus sărăcia populației	24
2.8. Amenințările și vulnerabilitatea sistemului financiar-bancar	24
2.9. Lipsa de integritate a sistemului judiciar	25
2.10. Terorismul și crima organizată	26
3. Soluții de consolidare a sectorului securității naționale împotriva amenințărilor și războaielor hibride.	27
3.1. Consolidarea cadrului legal împotriva amenințărilor și războaielor hibride.....	27
3.2. Reziliența guvernului la amenințările și războaielor hibride.....	29
3.3. Fortificarea cooperării cu organizațiile internaționale specializate în problemele sistemice de combatere a amenințărilor hibride	31
3.4. Elaborarea și implementarea politicilor de informare a populației despre amenințările hibride	32
Concluzii	34
Recomandări	36
Referințe	38

LISTA ABREVIERILOR

NATO	Organizația Tratatului Atlanticului de Nord
ONG	Organizație nonguvernamentală
OSCE	Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa
PCRM	Partidul Comuniștilor din Republica Moldova
RPL	Recensământul populației și al locuințelor
SUA	Statele Unite ale Americii
UE	Uniunea Europeană
UTA Găgăuzia	Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuzia
Hybrid CoE	Centrul European de excelență în combaterea amenințărilor hibride

TERMENI EXPLICATIVI

Amenințările hibride sunt metode și activități care vizează vulnerabilitățile adversarului. Vulnerabilitățile pot fi create prin multe lucruri, inclusiv memorie istorică, legislație, practici învechite, factori geostrategici, polarizare puternică a societății, dezavantaje tehnologice sau diferențe ideologice [1].

Amenințările hibride combină mijloacele militare și non-militare, precum și mijloacele declarate și cele nedecarate, inclusiv dezinformarea, atacurile cibernetice, presiunea economică, desfășurarea grupurilor armate iregulare și utilizarea forțelor regulate [2].

Metodele hibride sunt folosite pentru a estompa liniile dintre război și pace și pentru a încerca să semene îndoieli în mintea populațiilor țintă [2].

Războiul hibrid este o strategie militară care folosește război politic și îmbină războiul convențional, războiul iregular și războiul cibernetic [3] cu alte metode de influență, cum ar fi fake news, [4] diplomația, legea și intervenția electorală străină [5; 6; 7].

Amenințarea hibridă este un fenomen rezultat din convergența și interconectarea diferitor elemente, care formează împreună o amenințare mai complexă și multidimensională [8].

Conflictul hibrid și războiul hibrid sunt două categorii specifice prin care unele tactici hibride sunt folosite de un stat pentru a-și atinge scopurile strategice [8].

Conflictul hibrid este o situație în care părțile se abțin de la utilizarea excesivă a for-

țelor armate între ele, bazându-se în schimb pe o combinație de intimidare militară (lipsită de atac), exploatarea vulnerabilităților economice și politice și mijloace diplomatice sau tehnologice pentru urmărirea obiectivele lor [8].

Războiul hibrid este o situație în care o țară recurge la utilizarea excesivă a forțelor armate împotriva unei alte țări sau a unui actor non-statal, pe lângă un amestec de alte mijloace (adică economice, politice și diplomatice) [8].

Termenul „război hibrid” se referă la un conflict în care ambele / toate părțile implicate în acest tip de război combină abordări convenționale (regulare), iregulare și alte aspecte de combatere. Conceptul nu a fost creat în contextul conflictului din Ucraina, context în care este adesea menționat, dar a fost folosit pentru prima dată mult mai devreme. Frank Hoffman în interviul acordat Centrului pentru Studii Strategice și Internaționale a indicat acest termen în articolele sale, ca unul care urmărește să descrie cu ce tip de războaie se vor confrunța în viitor Occidentul sau SUA [9].

Amenințarea asimetrică poate fi definită drept „un spectru larg și imprevizibil de operațiuni militare, paramilitare și informaționale, efectuate de națiuni, organizații sau indivizi sau de către forțele indigene sau surogat aflate sub controlul lor, care vizează în mod specific punctele slabe și vulnerabilitățile din cadrul unui guvern inamic sau al unei forțe armate” [10].

SUMAR EXECUTIV

Paradigma securității este în proces de schimbare. Diversificarea naturii, domeniului de aplicare, spectrului de conflicte, actorilor implicați etc. generează noi provocări încadrate în categoria amenințărilor și războaielor hibride.

Globalizarea, migrația, schimbările geopolitice, evoluțiile în natură și echilibrul de putere, accesul persoanelor tehnologizate la gestionarea resurselor sociale au generat noi vulnerabilități, schimbând paradigma de securitate.

Ordinea mondială a securității este încălcată, punând sub amenințare echilibrul securității naționale. Crizele de ordin intern și extern periclitează stabilitatea și siguranța vieții cetățenilor. Tensiunile de securitate sunt în creștere, fiind secundate de schimbările climatice, care provoacă perturbări suplimentare.

Puterea și diversitatea amenințărilor și războaielor hibride vor continua să crească, reprezentând o provocare de securitate pentru guverne. Guvernele naționale deja se confruntă cu amenințări hibride, precum lupta pentru influența economică și controlul asupra infrastructurilor critice de ordin economic, monopolizarea infrastructurii de comunicare în masă, atacuri cibernetice, manipularea opiniei publice prin sursele mass-media, modelarea gândirii prin social-media etc.

Republica Moldova este unica țară din regiune fără o Strategie națională de securitate revizuită, fapt care periclitează securitatea statului și a populației în condițiile emergenței amenințărilor și războaielor hibride.

La momentul actual Republica Moldova nu dispune de mecanisme necesare pentru identificarea și prevenirea amenințărilor hibride și nici pentru dezvoltarea instrumentelor de protecție împotriva războaielor hibride.

Dezbaterea națională privind amenințările și războaiele hibride rămâne în mare parte limitată de lipsa analizelor profunde, care ar aborda dimensiunea și complexitatea viitoarelor riscuri pentru Republica Moldova.

Lipsa unei structuri guvernamentale specializate în elaborarea, monitorizarea și implementarea strategiilor de dezvoltare a țării, inclusiv celor sectoriale, determină dificultăți în elaborarea documentelor de viziune strategică, care ar evalua amenințările actuale și de viitor și ar dezvolta o perspectivă asupra tendințelor posibile în evoluția acestora.

Prezentul studiu are drept scop identificarea și analiza amenințărilor și războaielor hibride asupra securității naționale cu informarea factorilor de decizie în domeniul securității naționale și înaintarea propunerilor pentru Strategia Securității Naționale a Republicii Moldova.

Metodologia aplicată în studiu include cercetarea calitativă, bazată pe analiza datelor statistice, analiza cadrului juridic de reglementare a sectorului de securitate națională, analiza documentelor de politică de securitate, strategiile de securitate ale diferitor state, precum și evaluarea comparativă. Interveniile online au fost realizate în luna mai 2020.

Politica de securitate națională este un concept dinamic care răspunde schimbărilor în derulare pe plan intern, regional și global; include standarde pentru luarea deciziilor; etalon pentru factorii de decizie; obiective clar definite; înțelegere exactă a modului de utilizare a instrumentelor disponibile; cadrul legislativ național și internațional etc.

Politica de securitate națională include documente de viziune, care sunt disponibile publicului, fiind o componentă a actului de conducere, sintetizează obiectivele, definesc provocările pentru securitatea națională, indică direcțiile de acțiune strategică ale instituțiilor implicate în asigurarea securității, furnizează resursele de securitate și stabilesc competențe și responsabilități. Statele, ca actori politico-militari, își definesc politicile de securitate națională în funcție de resursele disponibile (militare, informații, energie, om etc.), dar și de posibilele riscuri.

Blocarea adoptării strategiei de securitate națională din Republica Moldova, în 2016, a relevat faptul că părțile interesate apolitice sunt ineficiente în promovarea modificărilor imperative la unul dintre cele mai importante documente politice ale țării în Parlament pentru a se conforma riscurilor actuale și amenințărilor la adresa securității naționale a Republicii Moldova. Nicio strategie de securitate națională, atât din 2011, cât și din 2016, nu include o definiție a amenințărilor hibride la securitatea națională. Divergența dintre Parlament și Președinte implică necesitatea revizuirii documentelor de securitate ale țării și dezvoltării unui cadru politico-legal în conformitate cu contextul regional și mondial de securitate. Prin urmare, există o nevoie stringentă de conceptualizare și cercetare a acestui segment mai puțin apreciat la nivel național și internațional. Politica de securitate a Republicii Moldova trebuie abordată în contextul riscurilor și amenințărilor emergente, determinate de schimbările din noua arhitectură a securității regionale și globale. Politica de securitate națională nu poate fi abordată separat de alte

politici, strategii și priorități. Politica de securitate este un proces politic extrem de complex, care trebuie plasat într-un context național și regional specific. Necesită formulări cuprinzătoare în legătură cu alte politici și imperative naționale, cu obiective strategice naționale, regionale și globale. Întrucât Moldova își declară clar statutul de neutralitate în Constituția sa, iar posibilitatea escaladării conflictului transnistrean rămâne scăzută, prin urmare, pe primul loc apar amenințările și războaiele hibride care nu implică conflicte armate directe.

Problema afectează societatea din Republica Moldova în contextul agravării situației geopolitice din regiune. Aspectele consolidării securității naționale au un rol special în politica internă și externă a Republicii Moldova. Procesele de globalizare, regionalizare și subregionalizare (crearea unor entități cu directive opuse mediului integru deja existent din care fac parte acestea) necesită restructurarea instituțiilor de securitate națională, în conformitate cu tendințele tehnologice ale secolului XXI, ținându-se cont de riscurile și amenințările posibile. Problema amenințărilor și războaielor hibride devine din ce în ce mai relevantă în procesul de consolidare a securității naționale.

Părțile interesate implicate direct sau indirect în problema cercetată sunt toate persoanele și organizațiile ale căror priorități constau în asigurarea securității naționale. De asemenea, grupurile socio-profesionale, care operează în domeniul diferitor segmente de securitate; grupuri de tineri, care își doresc un viitor sigur în propria țară; angajați ai organizațiilor internaționale acreditate în Republica Moldova, ambasade, diferite fonduri internaționale; fiecare locuitor al Republicii Moldova, care își dorește o viață sigură.

INTRODUCERE

Politica națională de securitate este modul în care Republica Moldova își propune să-și asigure propria securitate și securitatea populației sale. Are menirea să ofere o viziune generală privind securitatea națională și securitatea sectorială, stabilind înțelegerea amenințărilor și riscurilor în asigurarea securității de stat și umane. Politica națională de securitate a Republicii Moldova este reglementată de un șir de acte normative și se reflectă în tot spectrul politicilor de securitate sectoriale.

Politica națională de securitate, pe de o parte, oferă oportunitatea de aplicare a principiilor buneii guvernări în sectorul securității, iar, pe de altă parte, ia forma unor strategii, planuri de acțiuni, concepte, doctrine etc. Este un ghid de acțiune pentru Guvern, iar implementarea acestora poate necesita modificări ale cadrului legal, care guvernează asigurarea, gestionarea și supravegherea securității. Politica națională de securitate ia în considerare interesele naționale și valorile, structurile de guvernare și procesul luării deciziilor, cumulând o viziune pe termen lung. Aceasta trebuie să reflecte nu doar punctul de vedere al guvernului în exercițiu, ci și al întregii populații.

Pe fundalul unui mediu de securitate internațional tot mai fragil, Republica Moldova se confruntă cu provocări de securitate interne, transfrontaliere și externe, rezultate din amenințările și războaiele hibride. În pofida faptului că agenda de securitate în Republica Moldova abundă în discuții controversate, există o lipsă de cercetare care abordează modul în care ar trebui gestionate astfel de „noi” amenințări și războaie. Se constată o înțelegere unilaterală și tratări politizate privind conținutul documentelor ce reglementează politicile de securitate națională a Republicii Moldova.

Calitatea elaborării unei strategii, succesul implementării unei agende de politici publice depinde de coerența cadrului de planificare strategică, apreciat a fi destul de problematic [11, p. 126]. Exercițiul de cartografiere a strategiilor, foilor de parcurs, programelor și planurilor de acțiuni existente a arătat că în Republica Moldova există un număr excesiv de documente de politici (peste 300 de documente de politici și numărul acestora continuă să crească), care adesea se suprapun sau se contrazic, pentru domenii de politici prea înguste, nefiind corelate cu strategiile sectoriale de bază și integrate în procesele de planificare bugetară, care nu sunt monitorizate corespunzător și nici evaluate corect, iar responsabilitățile între partenerii de implementare nu sunt clar repartizate [11, p. 127].

Aceste constatări sunt confirmate de Raportul de evaluare SIGMA (Susținerea Îmbunătățirii Sistemului de Guvernare și Management) cu privire la administrația publică din Republica Moldova, publicat în martie 2015 [12]. Conform acestei evaluări, nu este asigurat un mecanism de direcționare strategică a conținutului politicilor, iar sistemul de planificare la nivel central nu este pe deplin dezvoltat; calitatea elaborării politicilor bazate pe dovezi prin evaluarea

impactului nu este consistentă, deoarece capacitățile de analiză sunt încă destul de slabe; strategiile sectoriale nu sunt formulate în baza unor reguli uniforme, estimarea costurilor reformelor se limitează la indicarea necesarului de resurse suplimentare și nu este asigurată o aliniere adecvată cu Cadrul bugetar pe termen mediu; nu se aplică pe deplin sistemul de monitorizare pentru a furniza informații periodice cu privire la acti-

vitatea Guvernului; lipsește un sistem integrat și clar de raportare și nu sunt elaborate reguli detaliate cu privire la cerințele legate de forma, intervalul de timp și publicarea rapoartelor de monitorizare; rapoartele de monitorizare a strategiilor sectoriale nu furnizează informații cu privire la realizarea obiectivelor stabilite, ci doar cu privire la produse și activități [11, p. 127-128].

Impactul documentelor de planificare strategică este constrâns de calitatea generală a cadrului de politici, a mediului instituțional, a proceselor administrative și a rutinelor birocratice în care erau integrate documentele de planificare strategică. În particular, acest impact este determinat de: rolul incert atribuit strategiilor naționale de dezvoltare în cadrul general de politici; deficitul generalizat: de resurse financiare, de resurse umane profesionale în administrația publică; inexistența cadrului general de monitorizare și evaluare; deprecierea relevanței planificării strategice [11, p. 24].

Prin urmare, politica de securitate națională a Republicii Moldova include un spectru destul de extins de documente de referință pe termen lung, principalele dezbateri fiind axate pe Strategia securității naționale și Planul de acțiuni pentru implementarea acesteia.

Pe 6 mai 2017, a fost semnat de către Președintele I. Dodon Decretul privind retragerea proiectului Strategiei securității naționale și a Planului de acțiuni pentru implementarea acesteia, elaborate în perioada mandatului fostului Președinte Nicolae Timofti, fiind invocat drept motiv faptul că textul acestora nu corespundea schimbărilor substanțiale care au avut loc în mediul național, regional și internațional de securitate. Un accent sporit în acel document se punea pe colaborarea strânsă cu NATO. Astfel, potrivit Raportului Președintelui Republicii Moldova, Igor Dodon, la 2 ani de activitate (2018) a fost creată o comisie, în componență nouă, pentru elaborarea Strategiei securității naționale a Republicii Moldova, care ar corespunde intereselor naționale, statutului de neutralitate, consolidării statalității și modernizării Republicii Moldova. În acest scop au fost cooptați experți din afara țării – atât din Est, cât și din Vest. În acest raport se asigură că lucrările asupra noii concepții, strategii și planului de acțiuni sunt în deplină desfășurare, iar documentele strategice urmează a fi definitive până la finele anului de referință. În acest sens, comisia responsabilă a expediat demersuri către instituțiile responsabile de securitatea națională în vederea desemnării experților care să contribuie la desfășurarea unei analize comprehensive a sectorului în cauză. În raport se exprimă regretul, ca și în cazul ședințelor Consiliului Suprem de Securitate, că este vădită obstrucționarea de către anumite structuri guvernamentale a acestui proces [13, p. 10].

Deocamdată Republica Moldova continuă să rămână unica țară din regiune fără o Strategie națională de securitate revizuită, precum și fără o instituție concretă responsabilă de implementarea prevederilor strategiei, fapt care periclitează securitatea statului și a populației în condițiile urgenței amenințărilor și războaielor hibride.

1. CADRUL NOȚIONAL AL SECTORULUI SECURITĂȚII NAȚIONALE

Mediul de securitate internațional în perioada intervenită după războiul rece a evoluat într-o volatilă zonă cenușie de război și pace. În ultimii douăzeci de ani amenințările hibride (știri false, dezinformare, propagandă externă, război informațional) au devenit o formă comună de război în întreaga lume. Cu toate acestea, actualele doctrine militară, juridică, de securitate, relații internaționale nu reușesc să abordeze în mod adecvat și în mod specific amenințarea hibridă. Tendințele actuale de globalizare, urbanizare și digitalizare favorizează adoptarea metodelor de război necunoscute sau de înaltă tehnologie.

Explorând gama definițională, constatăm că, deși s-au înregistrat progrese în definierea noțiunilor, totuși există o varietate de semnificații ce au consecințe asupra a ceea ce este analizat, a măsurării și comparării indicatorilor și a recomandărilor ce reies din aceste sinteze. Varietatea opțiunilor definitorii sunt de o importanță relevantă, dezvoltându-se în timp pe baza dezbaterilor teoretice despre ceea ce generează o mai bună securitate a societății moderne.

Amenințările hibride sunt furnizate de actori statali și nestatali. Pot fi țări și instituții provocatoare care consideră o amenințare pentru interesele și obiectivele lor adversarii sau concurenții. Gama de metode și activități este largă, inclusiv: influențarea informațiilor; punctele slabe logistice precum conductele de alimentare cu energie; șantajul economic și comercial; subminarea instituțiilor internaționale, făcând regulile ineficiente; terorismul sau nesiguranța crescândă [14].

// 1.1. Conturarea sectorului securității naționale pe plan internațional

Amenințările hibride sunt metode și activități care vizează vulnerabilitățile adversarului. Vulnerabilitățile pot fi create prin multe lucruri, inclusiv memorie istorică, legislație, practici vechi, factori geostrategici, polarizare puternică a societății, dezavantaje tehnologice sau diferențe ideologice. Dacă interesele și obiectivele utilizatorului de metode și activități hibride nu sunt atinse, situația poate escalada într-un război hibrid, unde rolul militar și violența vor crește semnificativ [14].

Centrul european de excelență pentru combaterea amenințărilor hibride caracterizează astfel amenințarea hibridă [14]:

- Acțiune coordonată și sincronizată, care vizează în mod deliberat vulnerabilitățile sistemice ale statelor și instituțiilor democratice, printr-o gamă largă de mijloace.
- Activitățile exploatează pragurile de detecție și atribuire, precum și diferitele interfețe (război-pace, intern-extern, local-stat, național-internațional, prieten-inamic).
- Scopul activității este de a influența diferite forme de luare a deciziilor la nivel local (regional), de stat sau instituțional pentru a favoriza și câștiga obiectivele strategice ale agentului, în timp ce subminează sau rănește ținta.

Experiența arată că amenințarea hibridă se împarte în două faze: faza de amorsare și faza operațională. În faza de amorsare, adversarul monitorizează în permanență situația, exercitând mijloace rezonabil de subtile de a influența, în timp ce își îmbunătățește treptat activele. Dacă se decide, poate urma faza operațională, prin inițierea unei operații hibride mai grave, prin care efectul măsurilor devine mai puternic, mai violent [14].

Documentul de politici publice vital al oricărei țări în domeniul securității naționale îl reprezintă Strategia securității naționale care determină vectorul de dezvoltare și convingere în cadrul comunității internaționale de state. Unele aspecte ale amenințărilor hibride sunt adesea întâlnite în documentul menționat, deși conceptul „amenințări hibride” nu se regăsește în mod expres în textul acestuia.

Astfel, în Strategia de securitate națională a SUA, în compartimentul întâi, subcompartimentul „Identificarea amenințărilor până la sursă” se menționează interdependența dintre rețelele internaționale de crimă organizată și terorism, și anume că acestea, având scopuri diferite, ambele exploatează societatea deschisă, acționează adesea din țări cu guverne ineficiente, utilizându-le pentru a crea un paradis infracțional și pentru a-și legaliza activitățile. Modul de operare este caracterizat prin utilizarea tehnologiilor performante și nedetectabile. Tot în capitolul întâi, subcapitolul „Promovarea rezilienței americane”, documentul specifică inadmisibilitatea oricărei intervenții externe în scopul subminării valorilor naționale și divizării națiunii. În compartimentul al doilea, subcompartimentul „Promovarea relațiilor economice reciproce libere și corecte”, SUA își rezervă dreptul de apărare împotriva agresiunii economice din partea altor țări, precum și susținerea democrațiilor economice în acest sens. În același compartiment, în subcompartimentul „Înglobarea dominanței energetice”, SUA se vede ca un lider furnizor și producător global de energie și are menirea să asigure diversificarea și eficiența resurselor energetice pe plan global. În capitolul trei al strategiei, subcapitolul „Renovarea avantajelor competitive ale Americii”, este menționat faptul că țara se confruntă permanent cu amenințări de natură integrată pe planuri multiple, toate accelerate de tehnologiile moderne. În același capitol, în subcapitolul „Renovarea capacităților”, SUA recunoaște că puterea militară a țării rămâne o componentă vitală în competiția pentru influență pe plan internațional, demonstrând astfel că anvergura potențialului militar al unui stat își menține rolul de impact psihologic pe arena internațională. Tot aici, regăsim menționarea conflictelor militare neconvenționale (hibride, asimetrice, iregulare), și anume posibilitatea de dezvoltare a noilor capacități și concepte operaționale în scopul contracarării acestor tipuri de amenințări. Anume aici se utilizează formularea „amenințare iregulară”, care este adesea întâlnită și sub formă de amenințare hibridă sau asimetrică. În același capitol, în subcapitolul „Diplomația și arta guvernării”, SUA consideră eficientă conducerea campaniilor menite să anihileze orice formă de amenințare ideologică, propagandă sau dezinformare [15].

Cu referire la interesele regionale ale Republicii Moldova vom analiza în continuare Strategia securității naționale a Federației Ruse. Documentul respectiv, de asemenea, cuprinde un șir de referiri la amenințările hibride sub diferite formulări. Astfel, în compartimentul doi „Rusia în lumea modernă”, în paragraful 12 este specificată existența noilor amenințări la adresa securității naționale cu un caracter complex și interconectat.

Paragraful 22 relatează despre apariția amenințărilor noi asociate cu migrația ilegală, crima organizată transnațională, inclusiv cu utilizarea tehnologiilor informaționale și de comunicație. În paragraful 26 este menționat faptul că pentru o abordare reușită a amenințărilor de orice fel la adresa securității naționale este necesară consolidarea unității interne a societății, asigurarea stabilității sociale, relațiilor internaționale amiabile, toleranței religioase, modernizării economice și a capacității de apărare. Printre primele amenințări la adresa securității naționale a Rusiei sunt menționate: amenințarea teroristă care atentează la funcționarea infrastructurii informaționale critice, ideologia religioasă extremistă, răspândirea propagandei prin intermediul tehnologiilor informaționale și de comunicație, corupția. În cadrul amenințărilor de ordin strategic sunt incluse: dependența de conjunctura economică externă, vulnerabilitatea infrastructurii informaționale, influența capitalului străin asupra sistemului financiar. Ca metode de confruntare a amenințărilor economice sunt propuse dezofșorizarea economiei naționale și limitarea transferării capitalului național în afară, crearea fondului de rezerve strategice. Amenințările de securitate națională în domeniul culturii sunt evidențiate prin încercările de a diminua rolul și valoarea limbii de stat [16].

Din punctul de vedere al vecinătății imediate este relevantă analiza abordării conceptului de amenințare hibridă în România. Cea mai recentă strategie de securitate națională a României a fost adoptată în 2006, pe când fenomenul amenințării hibride era în faza de identificare și cercetare primară. Textul acestei strategii nu conține expres conceptul de amenințare hibridă, însă face referire la unele riscuri ce reprezintă de fapt o amenințare hibridă. În primul rând, strategia se referă la amenințarea teroristă internațională de sorginte extremist-religioasă structurată în rețele transfrontaliere, care reprezintă cea mai gravă amenințare la adresa vieții, libertății oamenilor și altor valori fundamentale ale comunității euroatlantice. Amenințarea este accentuată de accesul acestor rețele teroriste la tehnologii și mijloace de comunicare moderne, precum și la finanțare rapidă. În capitolul I al strategiei se menționează întrepătrunderea activității teroriste cu cea a criminalității organizate, deseori regăsindu-se și în conflictele regionale, care reprezintă, de asemenea, o formă de amenințare hibridă. În capitolul VI al strategiei, în rândul vulnerabilităților și riscurilor securității în regiunea Mării Negre sunt menționate mișcările separatiste, precum și guvernarea ineficientă și corupția – ambele generatoare de instabilitate, anarhie și alte tipuri de violențe [17]. O altă situație se observă în Strategia de Apărare a Țării pentru 2020-2024, unde conceptul de amenințare hibridă este primordial, fiind menționat chiar în introducerea documentului, indicând drept rezultat al acesteia un climat de securitate tensionat. Tot aici sunt menționate exemple clare de astfel de amenințări precum atacuri cibernetice, fabricarea și răspândirea de știri false, dezinformarea. În subcapitolul 3.2 al strategiei este recunoscut caracterul novator al acestor amenințări prin specificarea lor ca fiind riscuri emergente [18].

Cu referire la Ucraina, în septembrie 2020, Președintele Ucrainei, Vladimir Zelenski, a aprobat strategia de apărare și securitate națională, reunind astfel două strategii în una singură. În capitolul II, care se referă la riscurile la adresa securității și apărării naționale, se menționează expres conceptul de război hibrid condus prin mijloace de aplicare sistemică: politice, economice, informaționale și psihologice. În capitolul III al strategiei se

menționează că statul va ține cont de experiența agresiunii hibride asupra sa, precum și asupra altor state, și anume, de provocarea conflictelor interne, propagandă, separatism, terorism, extremism [19].

În prezent, în Republica Moldova desfășurarea politicii externe în direcția integrării în Uniunea Europeană a întâmpinat numeroase dificultăți ca rezultat al guvernării socialist-democrate instalate la Chișinău. Din acest considerent este relevant și absolut necesar să analizăm documentul de politici publice în domeniul securității al UE. Aspectele legate de securitate în Uniunea Europeană se conțin în Strategia globală a Uniunii Europene pentru politică externă și securitate. Spre deosebire de strategiile statelor analizate anterior, UE utilizează direct formularea „amenințare hibridă” în textul documentului pentru sferele respective de activitate și interes, regăsindu-se în formularea menționată la paragraful 3.1. Astfel, în lista amenințărilor, cele hibride sunt plasate imediat după terorism, ceea ce denotă faptul că UE a suportat consecințele din cauza acestui fenomen, iar amprenta lăsată este una de lungă durată. Având în vedere temperarea atacurilor teroriste din ultima vreme, amenințările hibride acced informal pe locul întâi în lista UE. Următoarele amenințări menționate după cele hibride sunt volatilitatea economică, schimbarea climei și insecuritatea energetică. Plasarea amenințărilor hibride practic în centrul listei de amenințări determină complexitatea acestora și interconexiunea cu celelalte amenințări enumerate. Adesea amenințările hibride sunt grupate în text cu cele cibernetice, fapt ce ne face să credem că sunt strâns legate între ele și această tendință rămâne în creștere odată cu dezvoltarea tehnologiilor informaționale și de comunicație. Documentul accentuează dimensiunea internă și externă a amenințărilor hibride, optează pentru contracararea acestora în colaborare cu NATO și alte organizații și agenții. În concluzie, UE clasifică amenințările hibride ca unele transfrontaliere cu o complexitate accentuată prin interdependența comunității internaționale [20].

Majoritatea referințelor la războiul hibrid cuprind noțiunea de adversar care controlează și folosește un amestec de instrumente pentru a-și atinge obiectivele. Stabilirea responsabilității și intenționalității acțiunilor este necesară pentru a se asigura că răspunsul politic este legitim și proporțional. Totuși, acest lucru nu este întotdeauna ușor în practică, din cauza limitărilor dreptului internațional, a constrângerilor tehnologice sau a difuzării puterii către actori non-statali.

Chiar dacă niciun cadru internațional legal nu reglementează în mod specific războiul hibrid, orice utilizare a forței în relațiile internaționale este reglementată de Carta Națiunilor Unite, care prevede clar că, în absența unui atac armat împotriva unei țări sau a aliaților acesteia, un stat membru poate utiliza forța legal numai dacă este autorizat prin rezoluția Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite. Normele și principiile privind conflictul armat sunt stabilite de dreptul internațional umanitar și drepturile omului, iar în ceea ce privește conflictele și amenințările hibride, un sistem de instrumente legale acoperă domenii de politică specifice, inclusiv lupta împotriva terorismului, spălarea banilor și finanțarea terorismului, precum și drepturile omului. În același timp, aplicarea dreptului internațional existent și funcționarea instituțiilor de guvernare globală devin din ce în ce mai complicate, deoarece limitele unor concepte precum suveranitatea, legitimitatea și legalitatea se estompează. Acțiunea militară, economică și politică continuă

împotriva forțelor ISIL(Da'esh) în Irak, dezbaterile privind aplicarea dreptului internațional existent în spațiul cibernetic și litigiile maritime în Marea Chinei de Sud sunt toate exemple concludente ale provocărilor care decurg din această complexitate.

Provocările condiționate de amenințările hibride au determinat apariția unei abordări cuprinzătoare. Consiliul Europei, Uniunea Europeană, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord sunt organizațiile care depun efort la nivel global și regional de a înțelege și elabora o direcție strategică unică, care combină actori și instrumente disponibile în contracararea amenințărilor hibride. În acest sens se depune efortul de a crea o platformă globală unică pentru practicieni și experți în domeniul contracarării amenințărilor hibride.

Centrul European de excelență în combaterea amenințărilor hibride (The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats), cu sediul la Helsinki, reprezintă cel mai important generator de idei la nivel mondial, care își propune să asiste statele participante și instituții în înțelegerea și apărarea împotriva amenințărilor hibride. Este o platformă deschisă pentru națiuni să vină împreună pentru a împărtăși cele mai bune practici, capacitatea de a construi, testa noi idei și de a exercita apărarea comună împotriva amenințărilor hibride. Este un intermediar neutru între UE și NATO prin discuții strategice și exerciții, conduce dialogul privind combaterea amenințărilor hibride prin cercetare și schimbul de bune practici [21]. Oportunitățile oferite de acest centru nu sunt deloc valorificate de Republica Moldova. Prin stabilirea unui parteneriat cu acest centru european de excelență în combaterea amenințărilor hibride, Moldova ar putea beneficia de o experiență multinațională și multidisciplinară în vederea unei mai bune cunoașteri, contracarări și unui răspuns la aceste amenințări.

Serviciul European de Acțiune Externă (EEAS), cu sediul la Bruxelles, este serviciul diplomatic al Uniunii Europene în domeniul afacerilor externe, împuternicit să exercite politica externă și de securitate comună. Este un important actor internațional în aplicarea mecanismelor de combatere a amenințărilor hibride, precum sancțiunile economice și diplomatice. Are capacitatea de a acționa prin dezvoltarea capacităților civile și militare în prevenirea conflictelor și gestionarea crizelor [22].

Efortul conceptual și instituțional conturat la nivel internațional poate determina schimbări esențiale. Ajustările aduse unui mediu de securitate dominat de amenințări hibride ar putea avea un impact pe termen lung asupra stabilității ordinii internaționale și, în cele din urmă, pot condiționa schimbări de putere globale. În acest sens, mai multe tendințe ies în evidență [14]:

- *Tendințe conceptuale:* Abordările cuprinzătoare ale guvernului sunt completate din ce în ce mai mult de strategii ale întregii societăți, care vizează gestionarea riscurilor și construirea unor societăți rezistente. Concentrația pe rezistență ajută la atenuarea riscurilor care ar putea duce la conflicte hibride în viitor (adică, cum ar fi accesul la energie și apă) și îmbunătățește practicile asociate de gestionare a resurselor.
- *Tendințe ale resurselor materiale:* Resursele pentru combaterea amenințărilor hibride se află în interacțiune cu numeroase părți interesate, inclusiv guverne, societatea civilă, sectorul privat și cetățeni individuali. Această proprietate comună se reflectă în parteneriatul public-privat pentru securitate și dezvoltare.

În același timp, multe guverne au luat recent măsuri concrete pentru a mări și moderniza capacitățile civile și militare.

- *Tendențe juridice:* Unele dintre actualele concepte și cadrul juridic sunt anacronice și nu abordează în mod adecvat amenințările hibride. Acest lucru duce tot mai mult la aplicarea incoerentă a regulilor existente, prin care statele folosesc selectiv tratate și convenții pentru a-și justifica pozițiile. Alegerea între statu-quo și noile instrumente ar putea crește nevoia de abordări alternative (de exemplu, măsuri de consolidare a încrederii, cooperare cu aplicarea legii și asistență juridică reciprocă).
- *Tendențe instituționale:* Multe țări s-au adaptat la amenințările hibride prin extinderea misiunilor instituțiilor existente (adică, noi împuterniciri pentru agențiile de informații, consolidarea comunicării strategice a UE) sau crearea de noi organizații (de exemplu, Ministerul Adevărului în Ucraina).

// 1.2. Reglementarea sectorului securității naționale în Republica Moldova

Republica Moldova continuă să fie vulnerabilă la amenințările și războaiele hibride din regiune. Datorită locației sale geografice, situării la confluența geopolitică între vestul și estul Europei, Republica Moldova devine arena de reglare a conturilor între marile puteri, cu consecințe grave asupra tuturor dimensiunilor securității unui stat: economică, socială, politică, ecologică etc. Cel mai dramatic impact îl are, însă, asupra populației.

Biroul Național de Statistică indică numărul total al populației care locuia pe teritoriul Republicii Moldova în 1990 de 4361734 persoane. Datele estimate pentru 1 ianuarie 2019 privind numărul populației rezidente din Republica Moldova indică 2,68 milioane (fără datele din Transnistria). În aproape 30 de ani de independență și suveranitate, Republica Moldova are lacune considerabile în materie de securitate și dezvoltare pentru a putea corespunde unui nivel european. În pofida contribuțiilor aduse de organizațiile internaționale, de ambasadele străine acreditate pe teritoriul țării, de diferite fonduri donatoare care alimentează sectorul ONG, Republica Moldova continuă să fie o zonă de nesiguranță, favorizatoare de insecuritate la nivel regional. Este la momentul actual singura țară din regiune fără o strategie de securitate națională revizuită.

În mai 2016, Președintele Nicolae Timofti a emis un decret prin care a fost instituită o comisie specială pentru a redacta Strategia de securitate națională a țării și Planul său de acțiuni. Noul document politic urma să fie revizuit de Parlament în 2016 și să intre în vigoare din ianuarie 2017. Conform proiectului Strategiei de securitate națională din 2016, Republica Moldova se confruntă cu riscuri și amenințări la adresa securității sale atât pe plan extern, cât și pe plan intern. Principalele amenințări externe includ instabilitatea regională, conflictul din estul Ucrainei și riscul extinderii sale în Republica Moldova, implicarea resortisanților străini în problemele de politică internă și sprijinul regimului separatist de la Tiraspol. Potrivit documentului, principala amenințare internă este corupția organismelor de stat, precum și instabilitatea în sectorul bancar. Proiectul a fost aprobat de Guvern în vara lui 2016. Ulterior a fost trimis în Parlament, dar nu a mai fost examinat.

În iunie 2017, Președintele Igor Dodon a anunțat retragerea proiectului de strategie a securității naționale și planului de acțiuni pentru punerea în aplicare a acestuia, motivând că esența acestora nu mai corespundea modificărilor substanțiale care au avut loc la nivel național, regional și ale mediului de securitate internațională. În același timp, Igor Dodon a anunțat crearea unei noi comisii care să se ocupe de elaborarea unei noi strategii de securitate națională a Republicii Moldova, care să corespundă, după cum declara, intereselor naționale și care accentuează statutul de neutralitate, consolidarea statalității și modernizarea republicii. Paragraful 2 al Strategiei de securitate națională din 2011 a Republicii Moldova se referă la riscuri de actualitate, precum insecuritate informațională, terorism, instabilitate politică, conflict transnistrean [23]. Cu toate acestea, în prezent nu există suficiente pârghii pentru a satisface nevoia reală de securitate a țării prin elaborarea unui nou document politic pe această temă, proces anchilozat din cauza disonanței politice din Parlament și, de asemenea, parțial prin criza provocată de pandemia COVID-19.

Textul proiectului de Strategie a securității naționale a Republicii Moldova elaborat în 2016 includea formulările „amenințări și riscuri hibride” și „războaie hibride” în capitolul „Mediul strategic internațional și regional de securitate”. Probabilitatea emergentei și menținerii amenințărilor hibride era recunoscută ca fiind una ridicată, iar războaiele hibride ca unele duse între marile puteri pentru influența geopolitică. Tot aici se utilizează formularea „amenințări cu caracter asimetric” care referă că termenul „asimetric” este o caracteristică a amenințărilor, și nu o tipologie [24]. Având în vedere acestea, putem afirma că formularea „amenințare hibridă” este cea mai generală din toate documentele oficiale analizate, iar utilizarea ei ar corespunde în totalitate tuturor amenințărilor ce implică riscurile și consecințele pentru securitatea națională aferente domeniului de interes.

Factorii de decizie implicați direct în elaborarea, analiza și adoptarea politicilor publice în domeniul de securitate națională sunt Consiliul Suprem de Securitate al Republicii Moldova și Comisia Parlamentară „Comisia securitate națională, apărare și ordine publică”. Consiliul Suprem de Securitate se compune din Președinte și membri ai acestuia. Președintele Consiliului este Președintele țării, iar membrii sunt alocați din oficiu precum urmează: Președintele Parlamentului, Prim-ministrul, președintele Comisiei securitate națională, apărare și ordine publică a Parlamentului, ministrul apărării, ministrul afacerilor interne, directorul Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova, Procurorul General și guvernatorul Băncii Naționale a Moldovei. Consiliul are următoarele competențe: asistența organizatorică și informațională a activității consiliului; examinarea informației și a materialelor privind problemele de securitate națională; pregătirea materialelor pentru ședințele consiliului; organizarea ședințelor consiliului. Secretarul Consiliului Suprem de Securitate este persoană civilă și are următoarele atribuții: conduce activitatea Serviciului Consiliului Suprem de Securitate; elaborează de comun acord cu organele de resort proiectele de decrete privind realizarea propunerilor Consiliului Suprem de Securitate și le prezintă Președintelui Republicii Moldova pentru semnare; exercită funcția de consilier al Președintelui Republicii Moldova pentru probleme de securitate națională și în această calitate:

- prezintă Președintelui Republicii Moldova propuneri privind soluționarea problemelor ce țin de securitatea națională;
- asigură, la indicația Președintelui Republicii Moldova, pregătirea materialelor pentru ședințele Parlamentului consacrate problemelor de securitate națională;
- pregătește proiectele de ordine pe care Președintele Republicii Moldova le emite în exercitarea atribuțiilor sale de Comandant Suprem al Forțelor Armate [25].

Comisia Parlamentară „Comisia securitate națională, apărare și ordine publică” este compusă din: președinte, vicepreședinți, secretar, membri și consultanți. Obiectul de activitate al comisiei este axat pe: probleme privind securitatea națională, serviciul în structurile specializate ale puterii executive ce asigură securitatea națională; combaterea criminalității, corupției și terorismului; asigurarea ordinii publice și securității circulației rutiere; paza și regimul frontierei de stat, împuternicirile autorităților publice centrale și locale în domeniul pazei frontierei de stat; reforma Forțelor Armate (armata națională, trupele de grăniceri, trupele de carabinieri), serviciul în Forțele Armate și serviciul civil (de alternativă), protecția socială și juridică a militarilor; serviciul în organele vamale, în sistemul penitenciar și în organele protecției civile și situațiilor excepționale; protecția secretului de stat; asigurarea cetățenilor cu acte de identitate, protecția datelor cu caracter personal; executarea hotărârilor și adreselor Curții Constituționale în domeniu; exercitarea controlului parlamentar în domeniile menționate [26].

Din considerentele riscurilor emergente rezultate din amenințările hibride și tendința crescândă a acestora, forțele politice și autoritățile publice menționate sunt puse în situația de a constata necesitatea inevitabilă pentru adoptarea măsurilor asigurării securității naționale, în acest sens fiind nevoite să colaboreze în pofida disensiunilor între interesele partidelor politice. Colaborarea în această situație este posibilă doar în cazul în care se propun spre adoptare norme neutre care nici nu interferează cu interesele politice și în același timp aduc o contribuție substanțială în domeniul în care sunt adoptate. Mai mult ca niciodată se atestă lipsa unei instituții care să se ocupe la nivel operațional și strategic de contracararea amenințărilor hibride.

2. AMENINȚĂRILE HIBRIDE ȘI RĂZBOIUL HIBRID ÎN SECTORUL SECURITĂȚII NAȚIONALE DIN REPUBLICA MOLDOVA

Amenințările hibride devin tot mai prezente în mediul actual de securitate. Sunt folosite tactici care estompează linia de separare dintre război și pace, fiind ocolite granițele de securitate clasice. Amenințările hibride sunt în mare măsură similare pentru toate statele, însă diferă în funcție de sursă și intensitate. Republica Moldova este o potențială țintă și este insuficient pregătită să răspundă acestor amenințări.

Conștientizarea particularităților amenințărilor hibride la adresa mediului de securitate al Republicii Moldova ne determină să formulăm următoarea definiție: amenințările hibride se caracterizează prin combinația de acțiuni convenționale și neconvenționale, militare și non-militare, oprite și ascunse, având scopul de a crea ambiguitate și confuzie asupra naturii, originii și conținutului obiectivului amenințat; capacitatea de a identifica și exploata vulnerabilitățile țintelor; capacitatea de a menține nivelul de ostilitate sub pragul războiului convențional [27].

// 2.1. Conflictul transnistrean

Acest conflict face parte din categoria conflictelor înghețate, apărute în spațiul ex-sovietic. Implicarea OSCE în criza din Transnistria reflectă recunoașterea relevanței regionale și globale a acestui conflict. Din 2005, la solicitarea Republicii Moldova, formatul mecanismului de negociere a conflictelor a fost lărgit prin includerea SUA și a Uniunii Europene ca observatori, fiind cunoscut sub numele de format de negociere 5 + 2. Unitatea administrativ-teritorială din stânga Nistrului (Transnistria) reprezintă un obstacol în dezvoltarea legăturilor mai strânse între Uniunea Europeană și Republica Moldova.

Transnistria în timp devine un teritoriu ce oferă adăpost pentru rețelele criminale organizate, care funcționează sub protecția autorităților separatiste. Este o zonă de intrare și ieșire ilegală a imigranților, o zonă a tranzitului de fluxuri de bani ilegali care sunt legați de diferite tipuri de criminalitate transfrontalieră organizată. În acest spațiu se utilizează din ce în ce mai mult un mix integrat de capacități convenționale și tactici neregulate pentru a obține efecte sinergice, furnizând astfel instabilitatea securității geostrategice, sociale, economice, politice.

Exemple:

Staționarea trupelor rusești pe teritoriul Transnistriei este o amenințare la securitatea internă, externă și transfrontalieră a Republicii Moldova [28].

Moscova testează diferite instrumente de război hibrid în Transnistria, precum: dezinformare; manipularea opiniei publice; integrarea agenților de influență cu clasa politică; dezvoltarea dependențelor economice; implicarea politicienilor locali pentru sprijinul politic al Kremlinului; limitarea exprimării libere și a poluării spațiului informațional cu mesaje xenofobe; răspândirea zvonurilor, cum ar fi presupusul naționalism al Administrației Chișinău sau amenințări la adresa identității

ții naționale a populației din regiune; românofobia, care a fost întotdeauna unul dintre pilonii de bază ai acestei propagande [28].

Activitatea celor opt școli cu predate în limba română, care își desfășoară activitatea în condiții dificile, create de administrația de la Tiraspol. Până acum nu a fost penalizată nicio persoană dintre cele care în 2004 au interzis alimentarea și aprovizionarea cu apă potabilă a copiilor din instituțiile de învățământ, au ținut ostatici părinții și profesorii, au devastat edificiile școlilor din Tiraspol, Râbnița, Tighina.

Contrabandă de arme și muniții, substanțe narcotice prin Transnistria [29].

Comercializarea în spațiul UE prin segmentul transnistrean a produselor de tutungerie în lipsa timbrelor de accize fără documentele de proveniență [30].

Contrabanda și comercializarea mărfurilor contrafăcute, provenite în special din Transnistria [30].

// 2.2. Spațiul informațional al Republicii Moldova

Acțiunile de propagandă și dezinformare afectează echilibrul societății, influențează rezultatele alegerilor, fragmentează societatea din punct de vedere etnic, lingvistic și politic. Legislația defectuoasă în domeniul mass-media, lipsa de supraveghere și analiză permanentă a spațiului virtual mass-media, incapacitatea Consiliului Audiovizualului de a monitoriza și reglementa domeniul comunicării audiovizuale, lipsa experților în domenii de nișă pentru aprecierea obiectivă a proceselor și fenomenelor mediatică, birourile de presă care au devenit un impediment pentru jurnaliști de a accede la informație din prima sursă, afilierea politică a surselor mass-media și partizanatul politic al jurnaliștilor, verificarea insuficientă a faptelor, acuratețea expunerii textului jurnalistic și vocabularul utilizat etc. reprezintă doar o parte din problemele complexe cu care se confruntă spațiul informațional din Republica Moldova. Spațiul informațional public se confruntă cu elemente de război hibrid, precum mercenariatul în presă, crearea de portaluri de știri false, fake-news-uri, atacuri directe la persoane, utilizarea diferitor rezultate ale sondajelor cu scopul de a distorsiona și manipula opinia publică.

Exemple:

În prezent popularitatea posturilor TV în Republica Moldova poate fi influențată și de numărul de ordine în care acestea apar în grila operatorilor de servicii de telecomunicație. Desigur, acest aspect depinde în mare parte de relațiile contractuale și posibilitățile de finanțare a fiecărui post TV în parte. Totuși, în acest sens putem observa anumite aspecte ce țin de lupta mass-media pentru primele poziții în grilă. După dispariția fostului lider PD Vlad Plahotniuc, postul Prime TV a fost relocat pe o poziție inferioară, locul acestuia fiind ocupat de către postul Primul în Moldova în decembrie 2019 (afiliat al PSRM, care retransmite postul Pervii Kanal de la Moscova) în grila operatorului național Moldtelecom. Departamentul relații publice al Moldtelecom a explicat această situație prin invocarea popularității posturilor TV și a relațiilor contractuale între părți. Altă situație o are operatorul privat STARNET care deține un număr mai mare de clienți, prin urmare, deținând

puterea de influență a mai multor persoane pe teritoriul republicii. Acesta a plasat postul Pervii Kanal pe o poziție cu mult inferioară în grila sa. Situație explicabilă prin faptul că fondatorul operatorului STARNET este implicat în politică și este susținător al vectorului proeuropean[31]. Conform raportului Consiliului Audiovizualului pe trimestrul al III-lea al anului 2020, postul Primul în Moldova a încălcat prevederile legislației ce stabilește ponderea difuzării programelor în limba română [32].

Sputnik.md este parte componentă a platformei de site-uri de știri a agenției de știri deținută de guvernul rus Rossiya Segodnya – unul dintre pilonii propagandei Kremlinului în Republica Moldova.

NTV Moldova, post de televiziune pro-rusesc, pe care experții îl învinuiesc de falsuri, manipulări, inducerea în eroare a opiniei publice.

Televiziunile retransmise din Rusia își asumă 70% la sută din piața de publicitate autohtonă [33].

Din 1128 de ziare și reviste, comercializate în Republica Moldova, 960 sunt în limba rusă, iar majoritatea sunt importate din Federația Rusă [33].

Primele trei ziare cele mai citite în Republica Moldova sunt Komsomoliskaia Pravda, Makler și Argumentî i Faktî. Ziarul Komsomoliskaia Pravda, distribuit pe teritoriul republicii, are tirajul mai mare decât toate celelalte ziare din Republica Moldova luate împreună [33].

Federația Rusă finanțează peste 100 de organizații, instituții media, formatori de opinie și partide din Republica Moldova [33].

// 2.3. Memoria istorică

Republica Moldova, alături de alte state din spațiul ex-sovietic, este supusă unor forme de presiune care fac parte din elementele unui război hibrid. Memoria colectivă este experimentată prin folosirea trecutului sovietic pentru a legitima conflictele politice în curs de desfășurare. Spațiul cibernetic devine un excelent mediu de activism online, de demonstrare a emoțiilor în raport cu evenimentele din trecut, împărtășirea amintirilor, compararea vieții de atunci cu cea de acum. Sunt folosite diverse instrumente digitale pentru a promova propriile interpretări ale evenimentelor istorice și a compromite versiunile adversarilor.

Exemple:

În perioada 1991-2001 se produc o serie de acțiuni, menite să contribuie la demararea procesului de reconciliere: egalarea în drepturi a veteranilor care au luptat pe diferite fronturi în timpul celui de al Doilea Război Mondial, emiterea decretelor oficiale de condamnare a simbolurilor ideologiei totalitare, substituirea sintagmei „Marele Război pentru Apărarea Patriei” prin „al Doilea Război Mondial” etc. [34].

În perioada 2001-2008, opt ani de guvernare comunistă, constatăm o serie de acțiuni contradictorii celor anterioare: revigorarea simbolurilor sovietice prin implicarea directă a discursului puterii în narativul istoric și practicile de comemo-

rare, renovarea monumentelor și complexelor memoriale (inclusiv Complexul Memorial „Capul de Pod Șerpeni” și complexul Memorial „Eternitate”), revenirea la sintagma „Marele Război pentru Apărarea Patriei”, marginalizarea veteranilor de război care au luptat în Armata Română, relansarea unor clișee ideologice, exemplu fiind substituirea sintagmei „victoria poporului sovietic” cu sintagma „victoria poporului moldovenesc” etc. [34].

Contextul european aduce cu sine o nouă viziune de gestionare a memoriei colective, atestându-se o multitudine de valori care pot fi împărtășite de toate statele europene.

Perioada actuală în Republica Moldova se caracterizează prin producerea fenomenului de inventare a noilor tradiții și de renaștere a trecutului glorios, prin readucerea în memoria colectivă a figurilor istorice.

// 2.4. Tensiuni lingvistice, etnice și religioase

Potrivit datelor Biroului Național de Statistică, relatate în baza rezultatelor Recensământului Populației și Locuințelor 2014 (RPL 2014), 75,1% din populația Republicii Moldova, care și-au declarat etnia, s-au declarat moldoveni, români – 7,0%, ucraineni – 6,6%, găgăuzi – 4,6%, ruși – 4,1%, bulgari – 1,9%, romi – 0,3%, alte etnii constituind 0,5% din populație [35]. Respectiv, 18,0% reprezintă etniile conlocuitoare. Acutizarea tensiunilor interetnice reprezintă o constantă în eforturile de propagandă externă. Principala țintă a acestor tensiuni este populația UTA Găgăuzia.

Confesiunile religioase, potrivit datelor RPL 2014, sunt reprezentate majoritar de ortodocși. Din numărul total al populației care și-a declarat religia 96,8% s-au declarat ortodocși. Din rândul persoanelor de altă religie urmează a fi menționați: bapțiștii (creștinii evanghelici bapțiști) care reprezintă 1,0%, martorii lui Iehova – 0,7%, penticostalii – 0,4%, adventiștii de ziua a șaptea – 0,3% și catolicii reprezintă 0,1%. Ponderea persoanelor care s-au declarat atei și fără religie (agnostici) a fost de 0,2%, 193 mii de persoane nu și-au declarat religia, reprezentând 6,9% din populația țării [35]. Respectiv, Biserica Ortodoxă din Moldova are o influență considerabilă asupra enoriașilor. Biserica Ortodoxă din Moldova se află sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei și reprezintă unul dintre instrumentele de influență, prin intermediul căruia Republica Moldova este ținută în zona de exercitare a intereselor Kremlinului și de sabotare a efortului de integrare europeană.

În cadrul RPL 2014 a fost obținută și informația despre limba vorbită de obicei de populație. Din numărul total al locuitorilor țării, care au indicat limba vorbită de obicei (2 720,3 mii persoane), 54,6% vorbesc de obicei limba moldovenească, iar 24,0% limba română, 14,5% limba rusă, 2,7% limba ucraineană și aceeași pondere o are limba găgăuză, 1,0% limba bulgară. În alte limbi, decât cele enumerate, vorbesc de obicei 0,5% din populație. 3,0% din populație nu au indicat limba vorbită de obicei [35]. În condițiile când aproape toată populația Republicii Moldova vorbește limba rusă, devine mult mai facilă aplicarea instrumentelor de propagandă străină.

Exemple preluate din interviurile individuale online (mai 2020):

Eu sunt o persoana pașnică, tocmai din acest motiv relația mea este una destul de prietenoasă cu toate etniile prezente în Republica Moldova. Mai puțin atunci când aceștia se încapățânează, aici fac referire la cetățenii Republicii Moldova, care refuză să vorbească limba de stat a acestei țări. Am avut situații, fiind la serviciu, când se apropiau de mine cu o oarecare întrebare formulată în limba rusă în contextul în care ne aflăm pe teritoriul R.M. Aici cu adevărat nu pot spune că relațiile sunt unele bune, pentru că aș minți. Înțeleg că ei nu mă respectă pe mine și nici țara în care se află, tocmai de asta niciodată nu le-am făcut pe plac, întotdeauna mi-am păstrat verticalitatea și am răspuns doar în limba română. Consider că acest lucru este o obligație morală a fiecărei persoane, care se află de ani de zile la noi în țară. (femeie, vârsta 16-25 de ani, mediul rural, studii superioare, moldoveancă, angajat sectorul public)

În societate pot fi observate tensiuni, precum și discriminări bazate pe etnie. În orașul meu, naționalitatea este un motiv suplimentar pentru a umili o persoană. E oribil. (bărbat, vârsta 16-25 de ani, mediul urban, studii superioare, găgăuz, angajat sectorul nonguvernamental)

A fi „moldovean” înseamnă a fi un cetățean care a decis în mod voluntar să renunțe la naționalitatea și limba sa. (femeie, vârsta 16-25 de ani, mediul urban, studii superioare, găgăuză, angajată sectorul nonguvernamental)

Majoritatea populației din Moldova este ortodoxă, acesta este un statut, după părerea mea, privilegiat, fiindcă alte minorități religioase au probleme cu manifestațiile publice, fiind refuzați de administrațiile locale. De asemenea, unii din ei întâmpină dificultăți la înmormântarea unei rude, invocându-li-se că cimitirele sunt ortodoxe. Deci, religia creștin-ortodoxă are o importanță deosebită în viața poporului moldovenesc. (bărbat, vârsta 46-55 de ani, mediul urban, studii superioare, moldovean, angajat sectorul privat)

Fiecare are dreptul la religie și ea nu ar trebui să disperseze oamenii. Atunci când biserica/ preotul unesc în numele lui Dumnezeu și când unesc în numele candidatului, iată nuanțele! Acest lucru există și are un impact asupra cetățenilor. (bărbat, vârsta 26-35 de ani, mediul rural, studii superioare, bulgar, angajat sectorul nonguvernamental)

// 2.5. Dependența excesivă de sursele energetice externe

Republica Moldova nu dispune de propriile surse energetice. Anual mai mult de 70 la sută din sursele energetice sunt importate din exterior, ceea ce determină dependența statului față de politicile furnizorilor străini. Republica Moldova importă 100% de gaze din Federația Rusă. Importurile de gaze sunt realizate de Compania Moldovagaz, controlată de Gazprom. Federația Rusă a utilizat securitatea aprovizionării cu gaze și prețurile pentru a șantaja guvernele moldovenești, a corupe politicienii și partidele majoritare. Experții apreciază [28, p. 28] că dependența de sursele energetice rusești este mai degrabă legată de corupție, fiind prea puțin valorificată posibilitatea altor surse de energie.

Prezența masivă a companiilor ruse care gestionează infrastructurile critice (gaze, electricitate, transport aerian etc.) face Republica Moldova extrem de vulnerabilă în caz de fază mai avansată a atacului hibrid.

Deși a fost aprobată Strategia energetică a Republicii Moldova până în anul 2030 [36], care a trasat direcțiile de integrare a sistemului energetic în piața europeană, procesul de modernizare a infrastructurii energetice, utilizarea surselor regenerabile, integrarea pe piața energetică europeană decurg destul de lent.

Exemple:

Clasamentul țărilor privind disponibilitatea gazelor naturale pentru populație identifică Republica Moldova cu prețul de 297,0 USD pentru 1000 m³, acesta fiind pentru Kazahstan de 49,5 USD, Rusia – 95,4 USD, Belarus – 150,7 USD, Turcia – 226,9 USD. Pentru Ucraina prețul este de 313,4 USD [37].

// 2.6. Subordonarea mediului de afaceri pieței de retail ruse

Mediul de afaceri din Republica Moldova se află într-o dependență continuă de piața de retail rusă. Cu precădere acest aspect este exploatat în cazul producției agricole. Aplicarea embargourilor asupra diferitor tipuri de produse agricole, îndeosebi a celor vinicole, are un impact economic și politic. Chiar dacă Republica Moldova a reușit să nu mai fie atât de dependentă de piața rusă, 60% din exporturi sunt direcționate spre țările UE, totuși, gestionarea politică a accesului spre piața rusă deschide calea oamenilor de afaceri apropiați puterii de a avea condiții favorabile, a dezvolta business profitabil și a obține contracte guvernamentale. Controlul accesului pe piața rusă este un instrument indirect de menajare a politicienilor moldoveni și de gestionare a deciziilor luate de aceștia [38]. Chiar și în această situație, portalurile pro-estice ca Mold-Street.com și Noi.md au încercat să pună în evidență comerțul Republicii Moldova cu Rusia în detrimentul celui efectuat cu UE. Atunci când în 2016 intra în vigoare Acordul de asociere între Republica Moldova și Uniunea Europeană, presa pro-estică a ales un singur produs din Moldova pentru care Rusia deținea supremație în import la acel moment în scopul etalării exemplului vizibil, astfel influențând opinia publică în direcția predeterminării Rusiei ca partener comercial de bază, ascunzând de fapt cifra reală a comerțului total care era cu mult în favoarea UE [38]. Prin comparația pieței de desfacere rusești cu cea românească, și nu a întregii Uniuni Europene se urmărește crearea impresiei false precum că Rusia este principala piață de desfacere a Republicii Moldova, și nu Uniunea Europeană [39].

Exemple:

Embargourile și taxele vamale impuse de Federația Rusă în anii 2011 și 2014 au redus substanțial cota de piață a produselor moldovenești.

Cele mai dependente de piața rusă sunt merele moldovenești. În 2016 peste 89% din exporturile de mere, pere și gutui au fost livrate în Federația Rusă [38].

Cea mai mare scădere a exporturilor spre Rusia se atestă în cazul vinurilor moldovenești [38].

Aproximativ două treimi (66%) din exporturile Moldovei s-au îndreptat către UE în 2016, urmate de Rusia (12%) și Belarus (5%) [40].

// 2.7. Corupția demnitarilor și funcționarilor publici versus sărăcia populației

Cu cât o țară este mai săracă, cu atât gradul de corupție și de politizare a societății este mai înalt. Corupția sub diferite forme a devenit o deprindere cotidiană, care a făcut să nu fie distinse limitele normalului și corectitudinii în relațiile sociale. Implicarea sistemului bancar moldovenesc în schemele frauduloase de spălare a banilor [41], deciziile luate de instanțele de judecată, corupția demnitarilor de stat și a funcționarilor publici mențin Republica Moldova în subdezvoltare și poporul în sărăcie. Astfel, prin acțiunile de corupție se diseminează insecuritatea și nesiguranța la nivel național și regional.

Productivitatea scăzută, nepotrivirea de competențe la funcțiile manageriale în stat, un sistem politic lezabil și o societate polarizată – toate acestea mențin Republica Moldova printre cele mai sărace țări din Europa.

Exemple preluate din interviurile individuale online (mai 2020):

Nu există încredere în instituțiile statului. Totul se cumpără și se vinde! (femeie, vârsta 36-45 de ani, mediul urban, studii superioare, moldoveancă, angajat sectorul privat)

Nu poți avea încredere în politicieni. (bărbat, vârsta 26-35 de ani, mediul rural, studii superioare, moldovean, angajat sectorul privat)

Nu se poate avea încredere în conducerea de vârf a statului. (femeie, vârsta 16-25 de ani, mediul rural, studii superioare, moldoveancă, angajat sectorul public)

Nu-mi pot imagina viitorul meu în localitatea mea sau în Moldova. Îmi imaginez slab. Vorbind despre familia mea, vreau să trăiască în condiții mai bune, într-o țară mai sigură. Ca să nu-și poată face griji de ceea ce trebuie să mănânce a doua zi. (bărbat, vârsta 16-25 de ani, mediul rural, studii medii, găgăuz, angajat sectorul nonguvernamental)

// 2.8. Amenințările și vulnerabilitatea sistemului financiar-bancar

Sistemul financiar al Republicii Moldova a fost utilizat pentru spălarea banilor. „Furtul miliardului” a pus în pericol stabilitatea financiară a Republicii Moldova și în general securitatea țării. „Laundromatul” a aruncat o umbră denigratoare și asupra sistemului financiar al UE. Banii proveniți din activități corupte, ajunși în conturile bancare din UE, reprezintă o amenințare serioasă la adresa UE, corupând sistemul din interior [42].

Vulnerabilitatea sistemului bancar este determinată de acționariatul netransparent, managementul și guvernarea internă slabă, procedurile și regulile interne nesatisfăcătoare, precum și mecanisme ineficiente de contracarare a spălării banilor.

Exemple:

Delapidările din sistemul financiar-bancar au condiționat la mijlocul lunii februarie 2015 deprecierea leului față de dolar cu 34% și cu 26% față de euro, determinând panică în rândul populației. A urmat scumpirea produselor alimentare și a mărfurilor de import, majorarea tarifelor la energie electrică și gaze. Capacitatea de plată a populației a scăzut simțitor. Escrocheriile din domeniul bancar au dus la decredibilitatea partidelor intitulate proeuropene și sporirea influenței actorilor politici pro-ruși [43].

Compania de investigații Kroll a stabilit că grupul de companii afiliate lui Șor au sustras din sistemul bancar circa 600 mii USD, inclusiv 530 mil. USD au fost identificate și localizate. Compania Kroll a constatat că banii fraudauți din sistemul bancar erau trecuți prin „spălătorii”, iar apoi aduși fără niciun impediment în țară ca „investiții străine”. Autoritățile naționale s-au dovedit a fi neputincioase în depistarea unor astfel de „investiții”. Nu au fost contracarate nici de BNM, nici de Consiliul Concurenței, nici de Serviciul de Informații și Securitate sau de alte autorități abilitate. Nota companiei Kroll arată cât de vulnerabilă este economia Republicii Moldova, bunurile publice și cât de slabe sunt instituțiile statului în fața unor asemenea provocări [44].

// 2.9. Lipsa de integritate a sistemului judiciar

Sectorul justițiar reprezintă o condiție esențială pentru dezvoltarea unei societăți democratice. Consolidarea statului de drept, inclusiv independența, eficiența și integritatea instanțelor a constituit o prioritate a reformelor, politicilor și strategiilor implementate. Strategia Națională de Dezvoltare a Republicii Moldova „Moldova 2020” identifică reforma justiției drept o prioritate strategică. Guvernele succesive au promis să transforme sistemul judiciar în entitate profesională, care ar avea încrederea populației. Actualmente, gradul de încredere a populației față de sectorul justițiar, deși acesta trece printr-o perioadă de reformare și modificări legislative importante, este destul de jos. Rezultatele ultimului Barometru de Opinie Publică (iunie 2020) relevă că 66,1% din populație nu au încredere în instituția judiciară.

Populația manifestă neîncredere față de organele de justiție și frică de a se adresa direct prin intermediul liniilor fierbinți. Încă nu s-a format în cadrul societății percepția potrivit căreia darea de mită în organele de drept este un fenomen social negativ. „Fără mită este imposibil să soluționezi problema”, „cei care iau mită sunt mai puternici și este mai bine să-i respecti” etc. Datorită presiunii timpului de aflare în țară emigranții devin vulnerabili în fața tradițiilor locale „de rezolvare a problemelor” în instanțe.

Exemple:

Moldova cheltuie 1.1 la sută din PIB pentru justiție, un procent destul de înalt, care este cu 25 la sută mai mult decât media unei țări din UE [45]. Compararea situației din justiția moldovenească cu cea a ultimelor state care au aderat la Uniunea Europeană, între care România, Bulgaria și Țările Baltice, arată că în Republica Moldova cetățenii depun de trei ori mai puține cereri în judecată. Un nivel negativ înregistrează asistența juridică pentru grupurile vulnerabile sau pentru cei care nu au acces la serviciile unui avocat [45].

Încrederea în justiție s-a diminuat în urma cazurilor precum „Pădurea Domnească”, fraudă bancară și „spălătoria rusească”. Una dintre imaginile proaste ale justiției e că sistemul ar fi ca o castă închisă care nu ar fi autonomă de politic, pe lângă care și-a asigurat protecție. De la an la an salariile magistraților se majorează, însă independența per general pe sistem nu se observă [46].

În ultimii 5 ani, Consiliului Superior al Magistraturii (CSM) au fost adresate peste 7,500 de sesizări cu privire la judecători. Pe baza acestora în fața Colegiului disciplinar au ajuns 250 de judecători și au fost aplicate 49 de sancțiuni [47].

// 2.10. Terorismul și crima organizată

Actualmente se constată procesul de reorientare a activităților teroriste spre acțiuni cu rază extinsă, prin implicarea anumitor grupuri de state, resurse financiare și tehnici performante. Acțiunile teroriste au la bază grupări criminale bine organizate. Republica Moldova este țara de tranzit pentru organizarea acțiunilor subversive. Totodată, grupările moldovenești sunt puternic integrate în ierarhiile criminale din spațiul postsovietic.

Exemple:

Alerte telefonice false despre bombe la gara feroviară, aeroportul internațional, centrul capitalei, centrul de plasament al străinilor.

Destructurarea pe teritoriul Republicii Moldova a grupului infracțional „Pentaguard”, specializat în săvârșirea infracțiunilor informatice. Intenționa să lanseze atacuri informatice de tip „ransomware” asupra unor instituții de sănătate publică din România, folosind trimiterea unei aplicații malițioase executabile, din familiile „Locky” sau „BadRabbit” (virus informatic), mascate într-un e-mail și sub forma unui fișier ce aparent ar veni din partea altor instituții guvernamentale, referitor la amenințarea COVID-19 [48].

3. SOLUȚII DE CONSOLIDARE A SECTORULUI SECURITĂȚII NAȚIONALE ÎMPOTRIVA AMENINȚĂRILOR ȘI RĂZBOAIELOR HIBRIDE

// 3.1. Consolidarea cadrului legal împotriva amenințărilor și războaielor hibride

Statele moderne se confruntă cu fenomenul amenințărilor hibride, care includ nu doar activități militare, dar și acțiuni ostile ascunse, precum ar fi campaniile de dezinformare prin intermediul social-media și atacurile cibernetice. Chiar dacă conceptul de „amenințări hibride” și de „război hibrid” ridică mai multe întrebări și nu este conturată o definiție universal acceptată, totuși aceste noțiuni încearcă să fie legitimate și recomandate spre implementare la nivel legislativ național.

Comisia pentru Afaceri Juridice și Drepturile Omului a Consiliului Europei consideră drept principală caracteristică a „războiului hibrid” „asimetria legală”, exprimată prin faptul că adversarii neagă activitățile lor hibride și operează fără a ține cont de prevederile legale. Comisia a formulat o serie de recomandări adresate statelor membre în scopul combaterii mai eficiente a „războiului hibrid” și susținerii drepturilor umane în lupta împotriva acestui fenomen [49].

În cazul unui război hibrid, când un stat recurge la utilizarea de forță împotriva altui stat, acestuia din urmă îi este permis să invoce dreptul la autoapărare în temeiul Articolului 51 din Carta Organizației Națiunilor Unite și aplicarea normelor de drept internațional umanitar. Cu toate acestea, în practică, adversarul evită manifestările de utilizare a forței, care ar atinge pragul necesar pentru declanșarea aplicării normelor de mai sus, creând astfel o zonă gri legală.

În cazurile în care adversarul hibrid se abține de la utilizarea mijloacelor militare, acțiunile sale ar trebui examinate în lumina legislației penale interne și, dacă este necesar și în funcție de situație, a instrumentelor juridice internaționale relevante care acoperă domenii de politică specifice (cum ar fi legea mării sau norme privind combaterea infracțiunilor informatice, terorism, discursuri de ură sau spălare de bani). Statele, atunci când combat războiul hibrid, sunt obligate să respecte legislația privind drepturile omului. Comisia pentru Afaceri Juridice și Drepturile Omului a Consiliului Europei își exprimă îngrijorarea că anumite state membre ale Consiliului Europei au luat deja măsuri (cum ar fi condamnări penale pentru declarații online, măsuri de supraveghere, blocare de site-uri web sau expulzări) care ridică întrebări cu privire la respectarea drepturilor omului, precum dreptul la libertatea de exprimare, inclusiv dreptul la informație, dreptul la respectarea vieții private sau a libertății de mișcare [49].

Formele de manifestare a amenințărilor hibride includ: absența unei ierarhii clare în structura adversarilor hibridi; propaganda și dezinformarea, manipularea mass-media; atacuri cibernetice; spionaj; atacuri psihologice; activități subversive; accentuarea diferențelor de cultură, limbă, religie; politica energetică; influența asupra alegerilor și a procesului politic; presiunea militară; angajarea grupurilor infracționale și criminalitatea organizată; aplicarea mijloacelor paramilitare și civile; activitatea coordonată a forțe-

lor speciale, mercenarilor, gherilelor, forțelor paramilitare; crearea de ambiguități, echi-vocuri; șantaj etc. Pentru toate aceste dimensiuni este dificil de a asigura o reglementare juridică.

Republica Moldova, în vederea consolidării cadrului legal pentru o spori rezistența împotriva provocărilor pe care le prezintă amenințările hibride, urmează să:

- identifice standardele legale internaționale și naționale cu referire la amenințările hibride;
- dezvolte și revizuiască instrumentele legale în așa fel încât să răspundă mai bine la amenințările hibride;
- creeze un răspuns legal care ar defini termenii comuni pentru ceea ce reprezintă amenințările hibride, în acest mod s-ar delimita în mod explicit responsabilitățile penale și administrative pentru acțiuni subversive de origine externă sau internă;
- să dezvolte un mix de instrumente juridice prin intermediul legislației penale naționale în funcție de tipul de amenințare hibridă;
- să se abțină de la aplicarea tehnologiilor hibride în relațiile internaționale și să respecte pe deplin dispozițiile dreptului internațional, în conformitate cu obiectivele și scopul acestora, fără a exploata abuziv lacunele sau ambiguitățile percepute;
- intensifice cooperarea internațională în vederea stabilirii cadrului legal, aplicabil identificării adversarilor de război hibrid și tuturor amenințărilor hibride;
- să pună legal în aplicare convențiile internaționale, să semneze și să promoveze documentele juridice internaționale în vederea contracarării amenințărilor hibride.

Posibile riscuri care vor apărea în cazul neimplementării soluției:

- incapacitatea de a delimita juridic amenințările hibride de alte tipuri de amenințări;
- aplicabilitatea difuză a pedepselor penale sau administrative cu referire la amenințările hibride;
- rămânerea în urmă de alte state în elaborarea și implementarea prevederilor legale pe segmentul amenințări hibride;
- riscul de a fi implicat în diverse tehnologii hibride a unor state care manifestă interese geostrategice și geopolitice în regiune;
- afectarea independenței și statalității în urma unui eventual „război hibrid”;
- formarea mediului favorabil intern în stat pentru furnizarea de amenințări hibride și fuzionarea acestuia cu cel extern;
- înțelegerea măsurilor pe care un stat le poate aplica fără a leza drepturile omului și libertățile fundamentale;
- asigurarea corelației legale dintre securitatea națională și securitatea publică în contextul luptei împotriva amenințărilor hibride;
- neclaritatea aplicării legislației existente cu referire la atacurile cibernetice și modalitatea de răspuns la atacurile cibernetice din exterior.

// 3.2. Reziliența guvernului la amenințările și războaiele hibride

Situarea geografică a Republicii Moldova la interferența replierilor geostrategice face acest spațiu extrem de vulnerabil la amenințările și războaiele de tip hibrid, declanșate în regiune. Puterea și diversitatea amenințărilor și războaielor hibride continua să crească, reprezentând o provocare de securitate. Guvernele moldovenești deja se confruntă cu amenințări hibride, precum lupta pentru influența economică și controlul asupra infrastructurilor critice, monopolizarea infrastructurii de comunicare, atacuri cibernetice, manipularea opiniei publice prin sursele mass-media, modelarea gândirii prin social-media etc. Periclitarea ordinii mondiale a securității este încălcată, punând sub amenințare echilibrul securității naționale. Crizele de ordin intern și extern periclitează stabilitatea și siguranța vieții cetățenilor. Tensiunile de securitate sunt în creștere, fiind secundate de schimbările climaterice, care provoacă perturbări suplimentare.

Consolidarea securității naționale capătă un rol special în politica internă și externă a statului. Procesele de globalizare, regionalizare și subregionalizare impun restructurarea instituțiilor de securitate națională, în conformitate cu tendințele tehnologice ale secolului XXI și ale eventualelor riscuri și amenințări. Strategiile naționale și sectoriale acordă prioritate aspectelor de securitate. Preocupările pentru securitate devin o parte importantă a politicii naționale.

Capacitatea Republicii Moldova de a înfrunța amenințările hibride impune îmbunătățirea competențelor și a cunoștințelor, necesitatea de a investi în cercetare și a sprijini inovațiile în domeniul securității, fortificarea rezistenței infrastructurilor critice, monitorizarea continuă a amenințărilor hibride, promovarea standardelor, creșterea gradului de conștientizare a publicului pe probleme de securitate, dezvoltarea cadrului public-privat, cooperarea regională și internațională.

Crearea unei agenții naționale responsabile pentru scrierea, implementarea, informarea populației moldovenești, a sectorului privat cu privire la oricare noi amenințări s-ar încadra în efortul de a construi o structură competentă, a consolida reziliența, prevenirea și gestionarea amenințărilor de tip hibrid.

Sfera de activitate ar putea include [50] :

Construirea de competențe și cunoștințe (monitorizarea tendințelor inovațiilor tehnologice, îmbunătățirea cercetării și educației în domeniul securității; încurajarea inovării în domeniul securității);

Monitorizarea peisajului de amenințare (îmbunătățirea și extinderea capacităților în analiza și prezentarea peisajului amenințărilor hibride);

Managementul rezilienței (îmbunătățirea rezilienței infrastructurilor critice, îmbunătățirea rezilienței rețelelor administrației statului);

Standardizare (definirea și introducerea standardelor minime pentru îmbunătățirea rezistenței rețelei; revizuirea obligatorie a incidentelor cibernetice; crearea condițiilor pentru dezvoltarea internetului gratuit și democratic; înființarea de grupuri de experți pentru evaluarea reglementărilor internaționale și racordarea legislației naționale la standardele securității cibernetice);

Gestionarea incidentelor (dezvoltarea parteneriatului public-privat, colaborarea dintre guvernul moldovenesc și alte centre de competență internațională; definirea clară a responsabilităților în gestionarea incidentelor de securitate în cadrul structurilor guvernamentale);

Managementul crizelor (integrarea experților cibernetici în celulele de gestionare a crizelor, încurajarea colaborării cu sectorul privat; organizarea de exerciții comune în gestionarea crizelor cu integrarea elementelor de securitate cibernetică);

Legislația (reglementarea juridică a spațiului cibernetic național; stabilirea unui tabel al actualelor încălcări legate de criminalitatea informatică; consolidarea colaborării între diferitele centre de competență; crearea rețelei naționale de anchetatori specializați în criminalitatea cibernetică; dezvoltarea educației pentru aplicarea legii pentru a construi cunoștințe cu privire la urmărirea penală a cazurilor de criminalitate cibernetică; modificarea structurii actuale a centrelor însărcinate cu afacerile penale pentru a înființa un nou birou central pentru lupta împotriva criminalității cibernetice, pentru a consolida colaborarea între centrele de anchetă penală în cazurile de criminalitate cibernetică);

Apărarea cibernetică (dezvoltarea inteligenței artificiale împotriva amenințărilor hibride; asigurarea abilităților forțelor armate de a întreprinde măsuri active în spațiul cibernetic; dezvoltarea forțelor armate pentru a asigura disponibilitatea operațională a acestora în toate circumstanțele);

Poziționarea activă a Moldovei în politica internațională de securitate (implicarea în discuțiile grupurilor internaționale, inclusiv în forumurile internaționale privind securitatea; consolidarea cooperării internaționale pentru îmbunătățirea capacităților și a schimbului de informații în domeniul securității; stabilirea de dialoguri bilaterale și multilaterale privind politicile de securitate externă);

Impactul public și sensibilizarea (implementarea unei strategii de comunicare pentru promovarea și aplicarea strategiei de securitate, a politicilor și planurilor; sensibilizarea publicului cu privire la riscurile cibernetice);

Formarea de competențe și cunoștințe (monitorizarea tendințelor în inovații tehnologice; îmbunătățirea condițiilor de cercetare și educație în securitate cibernetică; asigurarea cu cadre care ar încuraja inovarea în domeniul securității).

Posibile riscuri care vor apărea în cazul neimplementării soluției:

- lipsa unui management al rezilienței guvernului la amenințările hibride;
- lipsa elaborării și implementării standardelor de reziliență;
- incapacitatea de a concentra capitalul uman în construirea unei structuri guvernamentale competente;
- întârzierea în implementarea inovațiilor în domeniul securității;
- poziția secundară a Moldovei în politicile de securitate internațională.

// 3.3. Fortificarea cooperării cu organizațiile internaționale specializate în problemele sistemice de combatere a amenințărilor hibride

Consiliul European, Uniunea Europeană, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord, inclusiv alte organizații internaționale, depun efortul pentru a combate amenințările hibride și a stabili cooperarea internațională pe acest segment. Utilizarea pe scară largă a tacticilor de amenințări hibride, mai ales în combinație, ridică îngrijorări cu privire la caracterul adecvat al acestora. Noile mijloace de *soft power*, precum sunt amenințările hibride, se focalizează pe exploatarea unei țări vulnerabile, de multe ori cu scopul de a submina caracteristicile sale esențiale, precum: regimul politic, ideologia, economia, integritatea teritorială. Amenințările hibride pot emana de la statele propriu-zise și de la actori non-statali, care pot aplica forme de confruntare atât violente, cât și neviolente [49].

Organizațiile internaționale dezvoltă strategii comune și acestea au un efect mult mai mare decât dacă ar fi aplicate de o singură țară. Totodată, acestea direcționează discuțiile asupra aplicabilității aparatului categorial, definițiilor, conceptelor în domeniu.

Recomandăm în contextul strategiilor naționale de securitate, al practicilor legale să se utilizeze termenul de „amenințări hibride” sau „conflicte hibride”. În timp ce definițiile cu referire la „amenințări hibride” variază și trebuie să rămână flexibile pentru a răspunde la natura evolutivă, conceptul își propune să surprindă amestecul de constrângeri, activitate subversivă, metode convenționale și neconvenționale (de exemplu, diplomatice, militare, economice, tehnologice), care pot fi folosite într-un mod coordonat de stat sau actori non-statali de a atrage obiective specifice. De către instituțiile internaționale „amenințarea hibridă” este adesea văzută ca un „catch all”, noțiune folosită pentru a desemna apariția simultană a amenințărilor de securitate [49].

Republica Moldova, pentru a-și fortifica cooperarea cu organizațiile internaționale specializate și de securitate în problemele sistemice de combatere a amenințărilor hibride, urmează să:

- dezvolte sistemul național de autorități, responsabil de aplicarea măsurilor pentru combaterea amenințărilor hibride;
- examineze practicile altor state în combaterea amenințărilor hibride, în vederea identificării bunelor practici și implementarea acestora la nivel național;
- elaboreze un studiu analitic complex privind sursele interne și externe de amenințări hibride;
- racordeze strategiile de dezvoltare națională, sectorială, inclusiv de securitate la tendințele regionale și globale în combaterea amenințărilor hibride;
- intensifice cooperarea cu organizațiile internaționale care lucrează în acest domeniu;
- ratifice convențiile internaționale în domeniul securității;
- partajeze transferul de cunoștințe, astfel încât să sensibilizeze noile realizări și progrese tehnologice care ar putea fi utilizate în vederea prevenirii și diminuării efectelor amenințărilor hibride;

- asigure mobilități internaționale care ar oferi posibilitatea de a instrui personalul militar în combaterea amenințărilor hibride legate de riscurile generate de agenți chimici, biologici, radiologici și nucleari;
- implice specialiștii în ateliere de lucru, seminare și exerciții care vizează consolidarea înțelegerii amenințărilor hibride la nivel internațional.

Posibile riscuri care vor apărea în cazul neimplementării soluției:

- deteriorarea integrității statului în context regional;
- neconcordanța categoriilor referențiale naționale cu cele internaționale;
- incapacitatea de a racorda strategia de securitate a statului la tendințele regionale și globale;
- rata redusă de ratificare a convențiilor internaționale în domeniu;
- incapacitatea de a monitoriza spațiul on-line, care s-a transformat într-o zonă gri, unde se derulează „războaie informaționale”;
- imposibilitatea de a ține sub control „războaiele cibernetice” împotriva statului (sectoarelor strategice, precum transport aerian, telecomunicații, energie electrică, spitale, bănci).

// 3.4. Elaborarea și implementarea politicilor de informare a populației despre amenințările hibride

Elaborarea și implementarea strategiilor de comunicare sunt esențiale în capacitatea statului de a răspunde amenințărilor hibride. Adversarii hibridi răspândesc sistematic dezinformarea, inclusiv prin campanii de socializare țintă, contribuind astfel la radicalizarea indivizilor, destabilizarea societății și controlul realității politice.

Comunicarea strategică de informare a populației despre amenințările hibride ar trebui să utilizeze pe deplin instrumentele de social media, precum și mijloacele tradiționale vizuale, audio și media bazate pe web. Utilizarea modalității de difuzare a informației în alte limbi vorbite fluent, pentru a reacționa prompt la dezinformare.

Cu cât guvernele sunt mai deschise la dezvoltarea naturii amenințării hibride, cu atât devine mai eficient mecanismul de sensibilizare a publicului și scădere a susceptibilității țintelor potențiale la operațiunile de dezinformare. Este important să fie descoperite și să se răspundă rapid la operațiunile de dezinformare particulare pentru a minimiza impactul lor și pentru a descuraja alte persoane, grupuri, state de a imita, repeta operațiunile informaționale ostile [41].

Republica Moldova, pentru a-și consolida mecanismul de elaborare și implementare a strategiilor de informare a populației despre amenințările hibride, urmează să:

- organizeze procesul de instruire profesională a specialiștilor în social media;
- extindă dimensiunile online ale spațiului comunicațional național;
- monitorizeze continuu informația din afara spațiului online al RM și să asigure comunicarea țintită pentru a reacționa la dezinformare;
- utilizeze pe deplin instrumentele de social media, precum și mijloacele tradiționale vizuale, audio și media bazate pe web;

- dezvolte principii pentru reglementarea platformei de social media pentru a asigura transparența în desfășurarea de alegeri libere și corecte;
- ia măsuri pentru conștientizarea populației cu privire la amenințările hibride;
- să pregătească adecvat populația pentru situații de criză emergentă, apărute ca rezultat al amenințărilor hibride;
- creeze unele mecanisme pentru schimbul de informații la nivel regional și coordonarea capacității de a furniza comunicări strategice la nivel regional;
- investească în mecanisme de schimb de informații, astfel încât să sporească analiza comună a riscurilor și conștientizarea situațională la nivel regional.

Posibile riscuri care vor apărea în cazul neimplementării soluției:

- influența excesivă a adversarilor hibridi asupra spațiului național online;
- neînțelegerea tipului de amenințări hibride care pot fi îndreptate asupra Republicii Moldova;
- dificultăți în identificarea vulnerabilităților naționale și construirea rezilienței comune la nivel național și regional;
- imposibilitatea de a preveni și răspunde amenințărilor hibride;
- lipsa comunicării strategice și a mesajelor de răspuns la situații de criză emergente;
- incapacitatea populației de a reacționa și acționa în condițiile unui război hibrid.

CONCLUZII

Din sinteza analitică privind amenințările hibride asupra mediului de securitate al Republicii Moldova deducem următoarele concluzii:

Republica Moldova în virtutea situației geografice pe continentul european este la interferența intereselor geostrategice, astfel devenind destul de vulnerabilă la aplicarea diferitor tehnologii hibride.

Dependența politică de Kremlin și ingerința în alegeri a plasat Republica Moldova în zona gri, fără instituții puternice, fără personalitate managerială, fără un stat de drept și departe de Uniunea Europeană.

Fenomenul de amenințări hibride necesită o înțelegere și o explicare din mai multe perspective. Deși acest termen este folosit tot mai larg, implicațiile sale juridice rămân deocamdată destul de vagi și puțin înțelese. Actualmente există o asimetrie juridică în aplicarea dreptului internațional și național cu referire la amenințările asimetrice.

Adversarii hibridi exploatează lacunele în drept și complexitatea actelor juridice, pentru a-și desfășura activitatea în limitele legale și spații reglementate. Exploatează legal pragul de limitare a responsabilității și sunt pregătiți pentru a comite încălcări grave ale legii sub acoperire legală, de fapt, o ambiguitate legală. Ei neagă hibriditatea operațiunilor, cu scopul de a crea o zonă juridică gri în care aceștia pot funcționa în mod liber. Asimetria reglementărilor juridice este o provocare pentru dreptul internațional și dreptul național.

La nivelul instituțiilor de stat, sectorului ONG-ist, al experților locali se constată o percepție difuză a ceea ce numim amenințări hibride, înțelegerea și definirea clară, modul în care acestea diferă de cele „non-hibride”. Pentru ca o amenințare să fie de natură „hibridă” trebuie să fie produsul mai multor modalități de a-și amenința sau de a-și ataca ținta propusă.

Se constată lipsa sincronizării politicilor de securitate sectoriale și naționale, interne și externe, orientate spre tendințele regionale și globale, aplicarea instrumentelor interne pentru a răspunde adecvat amenințărilor hibride.

În Republica Moldova există un număr excesiv de documente de politici (peste 300 de documente de politici și numărul acestora continuă să crească), care adesea se suprapun sau se contrazic, pentru domenii de politici prea înguste, nefiind corelate cu strategiile sectoriale de bază și integrate în procesele de planificare bugetară, care nu sunt monitorizate corespunzător și nici evaluate corect, iar responsabilitățile între partenerii de implementare nu sunt clar repartizate.

Amenințările hibride au luat o asemenea amploare și diversitate, încât este necesară o abordare coordonată la nivel internațional. Ceea ce rezultă din analiză este faptul că orice strategie de succes de combatere a amenințărilor hibride nu se va concentra pur și simplu pe sectoare specifice, ci ar trebui mai degrabă să caute să reunească aceste sectoare pentru un răspuns strategic general. Acest lucru necesită

consolidarea instituțiilor, legături strânse cu guvernele, informații credibile în timp util și, mai ales, judecată politică. Amenințările hibride sunt dificil de detectat, se pot derula într-o anumită regiune, iar impactul poate fi resimțit la nivel global.

Republica Moldova nu a întreprins acțiuni sistemice pentru combaterea amenințărilor hibride. Strategiile sectoriale vizează vag aspectele de securitate. Proiectul Strategiei de Securitate Națională nu definește clar sursele de amenințări hibride.

Amenințările hibride sunt diverse și în continuă schimbare. Strategiile de informare a populației trebuie să ofere un răspuns dinamic și adaptiv la amenințările hibride și să fie capabile de a anticipa pericolul și a oferi instrumente de combatere a acestora.

Populația trebuie pregătită pentru a crește rezistența acesteia la șocurile sau situațiile imprevizibile. În acest sens, rolul unui popor cu studii superioare de calitate; o presă liberă, profesionistă; un spațiu online echilibrat sunt incontestabile în construirea unei strategii împotriva amenințărilor hibride.

RECOMANDĂRI

În vederea diminuării amenințărilor hibride asupra mediului de securitate al Republicii Moldova, formulăm următoarele recomandări:

1. Transpunerea obiectivelor naționale de securitate în strategiile sectoriale. Planificarea strategică multianuală a obiectivelor naționale de securitate în strategiile sectoriale. Implementarea și evaluarea obiectivelor naționale de securitate în strategiile sectoriale.
2. Strategiile sectoriale și naționale sunt eterogene după conținut, formă, structură. În vederea fortificării efectului strategic, este necesară consolidarea capitalului uman prin crearea unui centru de elaborare, coordonare și monitorizare a strategiilor de securitate, inclusiv a strategiilor sectoriale.
3. Studiarea experiențelor internaționale în elaborarea și implementarea strategiilor de securitate. Elaborarea studiilor comparate privind amenințărilor hibride asupra mediului de securitate al diferitor state.
4. Consolidarea cadrului legal pentru a spori rezistența împotriva provocărilor pe care le prezintă amenințărilor hibride. Răspunsul legal trebuie să definească termenii comuni pentru ceea ce reprezintă amenințărilor hibride, să delimiteze în mod explicit responsabilitățile penale și administrative pentru acțiuni subversive de origine externă sau internă.
5. Fortificarea cooperării cu organizațiile internaționale specializate și de securitate în problemele sistemice de combatere a amenințărilor hibride, prin implicarea partajării și transferului de cunoștințe, astfel încât să sensibilizeze noile realizări și progrese tehnologice care ar putea fi utilizate în vederea prevenirii și diminuării efectelor amenințărilor hibride.
6. Abordarea regională a amenințărilor hibride, prin schimbul de experiență pozitivă și negativă, întruniri în format separat sau extins pentru a discuta măsurile necesare la nivel regional, transfrontalier, național și local.
7. Elaborarea și implementarea politicilor de informare a populației despre amenințărilor hibride, elementele de război hibrid dislocate în țară, pregătirea adecvată a populației în situații de criză emergentă.
8. Asigurarea unui nivel sporit de securitate cibernetică și antiterorism al instituțiilor de stat și private, care gestionează infrastructura critică (energie electrică, gaze, apă menajeră, telecomunicații, transport, spitale, bănci).
9. Dezvoltarea unei abordări educaționale, care ar contribui la formarea abilităților și cunoștințelor în înțelegerea și reacționarea adecvată la amenințărilor hibride, la protejarea de influențele subversive.
10. Încadrarea plinară a sectorului ONG-ist în acțiunile de monitorizare a implementării strategiilor sectoriale și naționale de securitate, informarea populației, a grupurilor vulnerabile despre politicile de apărare împotriva amenințărilor hibride.
11. Consolidarea capacității sectorului ONG-ist și a experților naționali, specializați în direcții concrete de prevenire a războaielor hibride. Interacțiunea sectorului ONG-ist cu guvernele naționale și organizațiile internaționale în combaterea amenințărilor hibride.

12. Elaborarea analizelor profunde, care ar aborda dimensiunea și complexitatea viitoarelor riscuri pentru Republica Moldova.
13. Înființarea unei structuri guvernamentale specializate în elaborarea, monitorizarea și implementarea strategiilor de dezvoltare a țării, inclusiv a celor sectoriale, cu rol de elaborare a documentelor de viziune strategică, care ar evalua amenințările actuale și de viitor și ar dezvolta o perspectivă asupra tendințelor posibile în evoluția acestora sau atribuirea acestui rol unei structuri deja existente.

REFERINȚE

1. Hybrid threats - Hybrid CoE, [www.hybridcoe.fi › hybrid-threats](http://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats).
2. NATO's response to hybrid threats, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm.
3. Menacing Malware Shows the Dangers of Industrial System Sabotage, <https://www.wired.com/story/triton-malware-dangers-industrial-system-sabotage/>.
4. It's the (Democracy-Poisoning) Golden Age of Free Speech, <https://www.wired.com/story/free-speech-issue-tech-turmoil-new-censorship/>.
5. Reid S. Inside a European Center to Combat Russia's Hybrid Warfare. Foreign Policy. January 18, 2018 [...] hybrid warfare: the blending of diplomacy, politics, media, cyberspace, and military force to destabilize and undermine an opponent's government, <https://foreignpolicy.com/2018/01/18/inside-a-european-center-to-combat-russias-hybrid-warfare/>.
6. Aitoro Jill R. Defense lacks doctrine to guide it through cyberwarfare. September 13, 2010, <https://www.nextgov.com/cio-briefing/2010/09/defense-lacks-doctrine-to-guide-it-through-cyberwarfare/47575/>.
7. Pindják P. Deterring hybrid warfare: a chance for NATO and the EU to work together? November 18, 2014, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2014/11/18/deterring-hybrid-warfare-a-chance-for-nato-and-the-eu-to-work-together/index.html>.
8. Pawlak P. Understanding hybrid threats. European Parliamentary Research Service Blog, <https://epthinktank.eu/2015/06/24/understanding-hybrid-threats/>.
9. Richterová J. NATO Hybrid Threats, <https://www.studentsummit.cz/wp-content/uploads/2019/02/PSS-Hybrid-Threats-NATO.pdf>.
10. Kolodzie M.L. Commentary The Asymmetric Threat, <https://alu.army.mil/alog/issues/JulAug01/MS628.htm>.
11. Strategia Națională de Dezvoltare „MOLDOVA 2030” (Proiect). 134 p, https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/cu_privire_la_aprobarea_proiectului_de_lege_pentru_aprobarea_strategiei_nationale_de_dezvoltare_moldova_2030.pdf.
12. Hill K. The Principles of Public Administration. SIGMA Program (Produced under EU), https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/document/attachments/sigma_raport.pdf.
13. Raportul Președintelui Republicii Moldova, Igor Dodon, la 2 ani de activitate. 35 p., <http://www.presidente.md/app/webroot/proiecte/RaportAnual2018.pdf>.
14. Countering hybrid threats, <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats/>.
15. USA National Security Strategy of 18.12.2017, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
16. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации от 31 декабря 2015 г., <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=191669&fld=134&dst=100014,0&rnd=0.20676034892718298#08375324459076997>.
17. Strategia de Securitate Națională a României, <https://www.afas.ro/wp-content/uploads/2016/09/Strategia-de-securitate-nationala-a-Romaniei.pdf>.
18. Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2020-2024. „Împreună, pentru o Românie sigură și prosperă într-o lume marcată de noi provocări.” București, 2020. 43 p., <https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente/>.

19. Указ Президента України №392/2020. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». Disponibil: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
20. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf.
21. What is hybrid COE? Disponibil: <https://www.hybridcoe.fi/what-is-hybridcoe/>.
22. Common Foreign and Security Policy, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/420/node/420_en.
23. Strategia securității naționale a Republicii Moldova din 15.07.2011. Disponibil: <http://www.lex.justice.md/md/340510/>.
24. Proiectul strategiei securității naționale a Republicii Moldova (2016), <http://www.presedinte.md/app/webroot/proiecte/SSN16.pdf>.
25. Regulamentul Consiliului Suprem de Securitate, <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&id=290266>.
26. Comisia parlamentară „Comisia securitate națională, apărare și ordine publică”, <http://parlament.md/StructuraParlamentului/Comisiipermanente/tabid/84/CommissionId/2/language/ro-RO/Default.aspx>.
27. Anderson J.J., Tardy Th. Hybrid: what's in a name? European Union Institute for Security Studies. October 2015, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_32_Hybrid_warfare.pdf.
28. Hybrid Threats in EaP Countries: Building a Common Response. Edited by Kakha Gogolashvili. Tbilisi, Chisinau, Kyiv, Erevan, Brussels. 2019. 44 p.
29. Arme, muniții și droguri ridicate de polițiști și procurori, <http://politia.md/ro/content/arme-munitii-si-droguri-ridicate-de-politisti-si-procurori>.
30. Reținuți pentru contrabandă cu țigări din Transnistria în UE. Disponibil: <http://politia.md/ro/content/retinuti-pentru-contrabanda-cu-tigari-din-transnistria-ue>.
31. Popularitatea TV în funcție de cine „arvonește”: „Primul în Moldova” a ocupat poziția postului Prime în grila Moldtelecom, <http://media-azi.md/en/stiri/tv-popularity-%E2%80%98primul-moldova%E2%80%99-replaced-prime-tv-moldtelecom-program-grid>.
32. Activitatea Consiliului Audiovizualului în trimestrul III, anul 2020, <http://www.audiovizual.md/files/Raport%20cu%20privire%20la%20activitatea%20Consiliului%20Audiovizualului%20din%20trim.%20III%202020.pdf>.
33. Lansarea Centrului pentru monitorizarea și combaterea amenințărilor hibride, https://www.ipn.md/ro/lansarea-centrului-pentru-monitorizarea-si-combaterea-amenintarilor-hibride-7542_1067726.html#ixzz6S3pu9WVW.
34. Cojocari L. Politici ale memoriei în Republica Moldova, în contextul proceselor de integrare europeană. În: Academos, nr. 2 (17), iulie 2010, p.16-18.
35. Populația Republicii Moldova la momentul Recensământului, <https://statistica.gov.md/libview.php?l=ro&idc=30&id=5582>.
36. Strategia energetică a Republicii Moldova până în anul 2030. Hotărâre de Guvern Nr.102 din 05.02.2013. Publicat: 08.02.2013 în Monitorul Oficial Nr.27-30, art. nr.146.

37. Clasamentul țărilor privind disponibilitatea gazelor naturale pentru populație, <https://www.moldovagaz.md/rom/despre-companie/disponibilitatea-gazelor-naturale-in-diferite-tari>.
38. Dependența economică de Rusia, <https://www.mold-street.com/?go=news&n=7131>.
39. Rusia a devenit principala piață de desfacere a mărfurilor din Moldova. 2 octombrie 2020, <https://noi.md/md/economie/rusia-a-devenit-principala-piata-de-desface-re-a-marfurilor-din-moldova>.
40. The Republic of Moldova and the EU, https://eeas.europa.eu/delegations/moldova_en/1538/The%20Republic%20of%20Moldova%20and%20the%20EU.
41. Tofilat S., Negruta V. The Russian Laundromat – a \$70 billion money-laundering scheme facilitated by Moldovan political elites. Transparency International Moldova. Chisinau, June 2019.
42. Alaiba D. Restabilirea sectorului bancar al Republicii Moldova: ce poate să facă Europa și de ce? Centrul pentru Politici și Reforme. Moldova. Ianuarie 2017, 1 p.
43. Berbeca V., Tăbârță I. Puterea hibridă și actorii săi. IDIS „Viitorul”. 48 p.
44. Monitorizarea evoluțiilor în sectorul financiar-bancar. Raport preliminar (decembrie 2016 – mai 2017). Transparency International Moldova; IDIS „Viitorul”. Chișinău, 2017. 31 p.
45. Moldova Improving Access to Justice: from Resources to Results. A Justice Sector Public Expenditure and Institutional Review. Governance Global Practice. Europe and Central Asia Region. The World Bank. 2018. 108 p.
46. Justiția din Republica Moldova: multe reforme, puțină încredere. 25 iunie 2020. Radio Europa Liberă Moldova, <https://moldova.europalibera.org/a/justi%C8%9Bia-din-republica-moldova-multe-reforme-pu%C8%9Bin%C4%83-%C3%AEn-credere/30690334.html>.
47. Danileț C. Răspunderea disciplinară a judecătorilor în Republica Moldova. Evaluarea legislației și a practicilor. Centrul de Resurse Juridice din Moldova. 2020. 87 p.
48. Suport acordat autorităților de aplicare a legii din România în scopul destructurării grupării infracționale de hackeri numită „Pentaguard”, politia.md/ro/content/suport-acordat-autoritatilor-de-aplicare-legii-din-romania-scopul-destructurarii-gruparii.
49. Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations. Committee on Legal Affairs and Human Rights, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML-2HTML-en.asp?fileid=24547&lang=en>.
50. National strategy for the protection of Switzerland against cyber risks 2018-2022. Published: Federal IT Steering Unit FITSU. 32 p., [Nationale_Strategie_Schutz_Schweiz_vor_Cyber-Risiken_NCS_2018-22_EN](https://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/en/topics/strategy-for-the-protection-of-switzerland-against-cyber-risks-2018-2022).
51. Joint communications to the European Parliament and The Council. Framework on countering hybrid threats a European Union response. European Commission. High representative of the union for foreign affairs and security policy. Brussels, 2016. 18 p., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC0018&from=RO>.